

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

ΛΟΓΟΙ

ΕΟΡΤΑΣΤΙΚΟΙ – ΗΘΙΚΟΛΟΓΙΚΟΙ

ΛΟΓΟΣ ΛΗ΄

ΕΙΣ ΤΑ ΘΕΟΦΑΝΙΑ,

ΕΙΤΟΥΝ ΓΕΝΕΘΛΙΑ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ

Χριστός γεννᾶται, δοξάσατε· Χριστός ἐξ ουρανῶν, ἀπαντήσατε· Χριστός ἐπὶ γῆς, υψώθητε. «Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, πάσα ἡ γῆ»· καὶ, ἵν' ἀμφοτέρωθεν συνελθὼν εἰπῶ, Ευφρανέσθωσαν οἱ οὐρανοί, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ, διὰ τὸν ἐπουράνιον, εἶπα ἐπιγεῖν. Χριστός ἐν σαρκί, τρόμῳ καὶ χαρὰ ἀγαλλιάσθη. Τρόμῳ, διὰ τὴν ἀμαρτίαν· χαρὰ, διὰ τὴν ἐλπίδα. Χριστός ἐκ Παρθένου· γυναῖκες παρθενεύετε, ἵνα Χριστοῦ γέννησθε μητέρες. Τίς οὐ προσκυνεῖ τὸν ἀπ' ἀρχῆς; Τίς οὐ δοξάζει τὸν τελευταῖον;

Πάλιν τὸ σκότος λύεται, πάλιν τὸ φῶς υφίσταται. Πάλιν Αἴγυπτος σκότῳ κολάζεται, πάλιν Ἰσραὴλ στύλῳ φωτίζεται. Ὁ λαός, ὁ καθημένος ἐν σκότει τῆς ἀγνοίας, ἰδέτω φῶς μέγα τῆς ἐπιγνώσεως. «Τὰ ἀρχαῖα παρήλθεν· ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά». Τὸ γράμμα υποχωρεῖ, τὸ πνεῦμα πλεονεκτεῖ. Αἱ σκαί παρατρέχουσιν, ἡ ἀλήθεια ἐπισέρχεται. Ὁ Μελχισεδέκ συνάγεται· ὁ ἀμήτωρ ἀπάτωρ γίνεται· ἀμήτωρ τὸ πρότερον, ἀπάτωρ τὸ δεύτερον. Νόμοι φύσεως καταλύονται. Πληρωθῆναι δεῖ τὸν ἄνω κόσμον. Χριστός κελεύει· μὴ ἀντιπείνωμεν. «Πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χεῖρας», «ὅτι παῖδ' ἐγεννήθη ἡμῖν υἱός καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὐ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ (τῷ γὰρ σταυρῷ συνεπαίρεται), καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς (τῆς τοῦ Πατρὸς) Ἄγγελος». Ἰωάννης βοάτω· «Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου». Καγὼ βοήσομαι τῆς ἡμέρας τὴν δύναμιν· ὁ ἄσαρκος σαρκούται. Ὁ Λόγος παχύνεται. Ὁ ἀόρατος ὁράται. Ὁ ἀναφῆς ψηλαφάται. Ὁ ἀχρονὸς ἀρχεται. Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ἀνθρώπου γίνεται, «Ἰησοῦς Χριστός, χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτός καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας». Ἰουδαῖοι σκανδαλιζέσθωσαν. Ἕλληνες διαγελάτωσαν, αἰρετικοὶ γλωσσαλγείτωσαν. Τότε πιστεύουσιν, ὅταν ἴδωσιν αὐτὸν εἰς οὐρανὸν ἀνερχόμενον. Εἰ δὲ μὴ τότε, ἀλλ' ὅταν ἐξ οὐρανῶν ἐρχόμενον, καὶ ὡς κρῖν καθεζόμενον.

Ταῦτα μὲν ὕστερον. Τα δὲ νῦν Θεοφάνια, ἡ πανήγυρις, εἰπὺν Γενέθλια· λέγεται γὰρ ἀμφοτέρωθεν, δύο κειμένων προσηγοριῶν ἐνὶ πράγματι. Εφάνη γὰρ Θεὸς ἀνθρώποις διὰ γεννήσεως· τὸ μὲν ὦν, καὶ αἰεὶ ὦν ἐκ τοῦ αἰεὶ ὄντος, ὑπὲρ ἀπῖαν καὶ λόγον (οὐδὲ γὰρ ἦν τοῦ Λόγου λόγος ἀνώτερος)· τὸ δὲ, δι' ἡμᾶς γενόμενος ὕστερον, ἵν' οὐ το εἶναι δους, καὶ τὸ εὖ εἶναι χαρίσῃται· μάλλον δὲ, ῥεύσαντας ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ εὖ εἶναι διὰ κακίαν, πρὸς αὐτὸ πάλιν ἐπαναγάγῃ διὰ σαρκώσεως. Ὄνομα δὲ, τῷ φανῆναι μὲν Θεοφάνια, τῷ δὲ γεννᾶσθαι, Γενέθλια.

Τούτῳ ἐστὶν ἡ πανήγυρις, τούτῳ εορτάζομεν σήμερον· ἐπιδημίαν Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους, ἵνα πρὸς Θεὸν ἐνδημήσωμεν, ἢ ἐπανέλθωμεν (οὕτω γὰρ εἰπεῖν οἰκειώτερον), ἵνα τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἀποθέμενοι, τὸν νέον ἐνδυσώμεθα. Καὶ ὥσπερ ἐν τῷ Ἀδὰμ ἀπεθάνομεν, οὕτως ἐν τῷ Χριστῷ ζήσωμεν, Χριστῷ καὶ

συγγεννόμενοι, και συσταυρούμενοι, και συνθαπτόμενοι, και συνανιστάμενοι. Δει γαρ με παθὲν την καλήν αντιστροφήν. Και ὥσπερ εκ των χρηστοτέρων ἦλθε τα λυπηρά, οὕτως εκ των λυπηρῶν επανελθεῖν τα χρηστότερα. «Οὐ γαρ επλεόνασεν η αμαρτία, υπερπερίσσευσεν η χάρις». Και εἰ η γεύσις κατέκρινε, πόσω μάλλον το Χριστόν παθὲν εδικαίωσεν; Τοιγαρὸν εορτάζωμεν, μη πανηγυρικῶς, αλλά θεϊκῶς· μη κοσμικῶς, ἀλλ' υπερκοσμικῶς· μη τα ημέτερα, αλλά τα του ημετέρου, μάλλον δε τα του Δεσπότου· μη τα της ασθενείας, αλλά τα της ιατρείας· μη τα της πλάσεως, αλλά τα της αναπλάσεως.

Ἔσται δε τούτο πῶς; Μη πρόθυρα στεφανώσωμεν, μη χορούς συστησώμεθα, μη κοσμήσωμεν αγυιάς, μη οφθαλμόν εστιάσωμεν, μη ακοήν καταυλήσωμεν, μη ὁσφρησιν εκθηλύνωμεν, μη γεύσιν καταπορνεύσωμεν, μη αφή χαρισώμεθα, ταις προχείροις εις κακίαν οδοίς, και εισόδους της αμαρτίας, μη εσθήτι μαλακισθώμεν, απαλή τε και περιφρεούση, και ης το κάλλιστον αχρηστία, μη λίθων διαυγείας, μη χρυσού περιλάμψεσι, μη χρωμάτων σοφίσμασι ψευδομένων το φυσικόν κάλλος, και κατά της εικόνας εξευρημένων· μη κῶμοις και μέθαις, οἷς κοίπας και ασελγείας οἶδα συνεζευγμένους· επειδή κακῶν διδασκάλων κακά τα μαθήματα, μάλλον δε πονηρῶν σπερμάτων πονηρά τα γεώργια. Μη στιβάδας υψηλὰς πηξώμεθα σκηνοποιούντες τη γαστρί τα της θρύψεως. Μη τιμήσωμεν οἶνων τους ανθοσμίας, οσοποιῶν μαγγανείας, μύρων πολυτελείας. Μη γη και θάλασσα την τιμίαν ημῖν κόπρον δωροφορεῖτωσαν· οὕτω γαρ ἐγὼ τιμάν οἶδα τρυφήν. Μη ἄλλος ἄλλον ακρασία νικάν σπουδάζωμεν. Ακρασία γαρ ἐμοί, παν το περιπτόν και υπέρ την χρείαν· και ταῦτα πεινόντων ἄλλων και δεομένων, των εκ του αυτού πηλοῦ τε και κράματος.

Αλλά ταῦτα μεν Ἑλλησι παρώμεν, και ελληνικοῖς κόμπους, και πανηγύρεσιν· οἱ και θεοὺς ονομάζουσι κνίσσας χαίροντας, και ακολουθῶς το θεῖον τη γαστρί θεραπεύουσι, πονηροὶ πονηρῶν δαιμόνων, και πλάσται και μυσταγωγοὶ και μύσται τυγχάνοντες. Ημεῖς δε, οἷς Λόγος το προσκυνούμενον, κἂν τι δέη τρυφάν, εν λόγῳ τρυφήσωμεν, και θεῖῳ νόμῳ, και διηγήμασι, τοῖς τε ἄλλοις, και εξ ὧν η παρούσα πανηγυρις· ἵν' οικεῖον η το τρυφάν, και μη πόρρω του συγκαλέσαντος. Ἡ βούλεσθε (και γαρ ἐγὼ σήμερον εστιάτωρ ὑμῖν) ἐγὼ τον περί τούτων παραθῶ λόγον τοῖς καλοῖς ὑμῖν δαπυμόσιν, ὡς οἶόν τε δαψιλῶς τε και φιλοτίμως, ἵν' εἰδῆτε, πως δύναται τρέφειν ο ξένος τους εγχωρίους, και τους αστικούς ο ἀγροῖκος, και τους τρυφώντας ο μη τρυφών, και τους περιουσία λαμπρούς, ο πένης τε και ανέστιος; Ἄρξομαι δε εντεύθεν· και μοι καθήρασθε, και νούν, και ακοήν, και δianoian, ὅσοι τρυφάτε τα

τοιαύτα (επειδή περί Θεού, και θεῖος ο λόγος), ἵν' ἀπέλθῃτε τρυφήσαντες ὄντως τα μη κενούμενα. Ἔσται δε ο αὐτός πληρέστατός τε ἅμα και συντομώτατος· ὡς μήτε τω ενδεεὶ λυπεῖν, μήτε ἀηδὴς εἶναι δια τον κόρον.

Θεός ἦν μεν αἰί, και ἔστι, και ἔσται· μάλλον δε ἔστιν αἰί. Το γαρ ἦν, και ἔσται, του καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα και της ῥευστῆς φύσεως· ο δε «ὦν» αἰί, και τούτο αὐτός εαυτὸν ονομάζει, τω Μωϋσεὶ χρηματίζων ἐπὶ του ὅρους. Ὅλον γαρ εν εαυτῷ συλλαβὼν, ἔχει το «εἶνα», μήτε ἀρξάμενον, μήτε παυσόμενον, οἷον τι πέλαγος ουσίας ἀπειρον και ἀόριστον, πάσαν υπερεκκίπτον ἔννοιαν, και χρόνου και φύσεως, νω μόνω σκιαγραφούμενος και τούτῳ λίαν ἀμυδρῶς και μετρίως, οὐκ εκ των κατ' αὐτὸν, ἀλλ' εκ των περί αὐτὸν, ἄλλης εξ ἄλλου φαντασίας συλλεγομένης, εις εν τι της ἀληθείας ἵνδαλμα, πρὶν κρατηθῆναι φεύγον και πρὶν νοηθῆναι διαδιδράσκον. Τοσαῦτα περιλάμπον ἡμῶν το ἡγεμονικόν, και ταῦτα κεκαθαρμένον, ὅσα και ὅψιν ἀστραπῆς τάχος οὐχ ἵσταμένης. Εμοὶ δοκεῖ ἵνα τω ληπτῷ μεν ἑλκη προς εαυτὸ (το γαρ τελέως ἀληπτον, ἀνέλπιστον και ἀνεπιχείρητον), τω δε ἀλήπτῳ θαυμάζεται, θαυμαζόμενον δε ποθῆται πλέον, πουθούμενον δε καθαίρη, καθαίρον δε θεοειδὲς ἀπεργάζεται. Τοιούτοις δε γενομένοις, ὡς οικεῖος ἤδη προσομιλή, τολμᾷ τι νεανικὸν ο λόγος. Θεός θεοὶς ἐνούμενός τε και γνωριζόμενος, και τοσούτον ἴσως, ὅσον ἤδη γινώσκει τους γνωσκομένους. Ἀπειρον οὖν το θεῖον και δυσθεώρητον· και τούτο πάντῃ καταληπτὸν αὐτοῦ μόνον, ἡ ἀπειρία, καν τις οἴηται το ἀπλῆς εἶναι φύσεως, ἢ ὅλον ἀληπτον εἶναι, ἢ τελέως ληπτὸν. Τί γαρ ὄν ἀπλῆς ἐστι φύσεως, ἐπιζητήσωμεν; Οὐ γαρ δη τούτο φύσις αὐτῷ ἡ ἀπλότης· εἴπερ μηδὲ τοις συνθέτοις, μόνον το εἶναι συνθέτοις.

Διχὴ δε του ἀπείρου θεωρουμένου, κατὰ τε ἀρχὴν και τέλος (το γαρ υπέρ ταῦτα, και μη εν τούτοις, ἀπειρον), ὅταν μεν εις τον ἄνω βυθὸν ο νους ἀποβλέψη, οὐκ ἔχων ὅποι στη και ἀπερείσῃται τας περί Θεοῦ φαντασίας, το ενταύθα ἀπειρον και ἀνέκβατον, ἀναρχον προσηγόρευσεν· ὅταν δε εις τα κάτω και τα ἐξῆς, ἀθάνατον και ἀνώλεθρον· ὅταν δε συνέλῃ το παν, ἀκῶνιον. Αῶν γαρ, χρόνος, οὔτε χρόνου τι μέρος (οὐδὲ γαρα μετρητόν). Ἄλλ' ὅπερ ἡμῖν ο χρόνος, ἡλίου φορὰ μετρούμενος, τούτο τοις αἰδίοις ἀκῶν, το συμπαραεκτεινόμενον τοις οὐσιν, οἷον τι χρονικὸν κίνημα και διάστημα. Ταῦτά μοι περί Θεοῦ πεφίλοσοφῆσθω τανύν. Οὐδὲ γαρ υπέρ ταῦτα καιρός, ὅτι μη θεολογία το προκείμενον ἡμῖν, ἀλλ' οἰκονομία. Θεοῦ δε ὅταν εἴπω, λέγω Πατὴρς και Υἱὸς και Ἁγίους Πνεύματος· οὔτε υπέρ ταῦτα της θεότητος χεομένης, ἵνα μη δῆμον θεῶν εἰσαγάγωμεν· οὔτε ἐντὸς τούτων ὀριζομένης, ἵνα μη πενίαν θεότητος κατακριθώμεν, ἢ δια την μοναρχίαν ἰουδαῖζοντες, ἢ δια την

αφθονίαν ελληνίζοντες. Το γαρ κακόν εν αμφοτέροις όμοιον, καν εν τοις εναντίοις ευρίσκηται. Ούτω μεν ούν τα Άγια των Αγίων, α και τοις σεραφίμ συγκαλύπτεται και δοξάζεται τρισίν αγιασμοίς, εις μίαν συνιούσι κυρότητα και θεότητα· ό και άλλω τινί των προ ημών πεφιλοσόφηται κάλλιστά τε και υψηλότατα.

Επει δε ούκ ήρκει τη αγαθότητι τούτο, το κινείσθαι μόνον τη εαυτής θεωρίας, άλλ' έδει χεθήναι το αγαθόν και οδεύσαι, ως πλείονα είναι τα ευεργετούμενα (τούτο γαρ της άκρας ήν αγαθότητος), πρώτον μεν εννοεί τας αγγελικάς δυνάμεις και ουρανίους· και το εννόημα έργον ήν, Λόγω συμπληρούμενον και Πνεύματι τελειούμενον. Και ούτως υπέστησαν λαμπρότητες δεύτεραι, λειπουργοί της πρώτης λαμπρότητος· είτε νοερά πνεύματα, είτε πυρ οίον άϋλον και ασώματον, είτε τινά φύσιν άλλην ότι εγγυτάτω των ειρημένων, ταύτας υποληπτέον. Βούλομαι μεν ειπείν, ότι ακινήτους προς το κακόν, και μόνην εχούσας την του καλού κίνησιν, άτε περι Θεόν ούσας και τα πρώτα εκ Θεού λαμπομένας (τα γαρ ενταύθα, δευτέρας ελλάμψεως). Πείθει δε με, μη ακινήτους αλλά δυσκινήτους, και υπολαμβάνειν ταύτας και λέγειν, ο δια την λαμπρότητα Εωσφόρος, σκότος δια την έπαρσιν και γενόμενος και λεγόμενος, αι τε υπ' αυτόν αποστατικάί δυνάμεις, δημιουργοί της κακίας τη του καλού φυγή και ημίν πρόξενοι.

Ούτω μεν ούν ο νοητός αυτώ, και δια ταύτα υπέστη κόσμος, ως εμέ γουν περί τούτων φιλοσοφήσαι, μικρώ λόγω τα μεγάλα σταθμώμενον. Επει δε τα πρώτα καλώς είχεν αυτώ, δεύτερον εννοεί κόσμον υλικόν και ορώμενον (και ούτός εστι το εξ ουρανού και γης, και των εν μέσω σύστημά τε και σύγκριμα, επαινετόν μεν της καθ' έκαστον ευφυΐας, αξιεπαινετώτερον δε της εξ απάντων ευαρμοστίας και συμφωνίας, άλλου προς άλλο τι καλώς έχοντος, και πάντων προς άπαντα, εις ενός κόσμου συμπλήρωσιν), ίνα δεξιη, μη μόνον οικείαν εαυτώ φύσιν, αλλά και πάντη ξένην υποστήσασθαι δυνατός ών. Οικείον μεν γαρ Θεότητος αι νοεραί φύσεις, και νω μόνω ληπταί· ξένον δε παντάπασιν όσαι υπό την αίσθησιν, και τούτων αυτών έτι πορρωτέρω, όσαι παντελώς άψυχοι και ακίνητοι· Αλλά τι τούτων ημίν, τάχα αν είποι τις των λίαν φιλεόρτων και θερμοτέρων; Κέντει τον πώλον περί την νύσσαν. Τα της εορτής ημίν φιλοσόφει, και οίς προκαθεζόμεθα σήμερον. Τούτο δη και ποιήσω, και εί μικρόν άνωθεν ηρξάμην, ούτω του πόθου και του λόγου βιασαμένων.

Νούς μεν ούν ήδη και αίσθησις, ούτως απ' αλλήλων διακριθέντα, των ιδίων όρων εντός ειστήκεισαν, και το του δημιουργού Λόγου μεγαλείον εν εαυτοίς έφερον, σιγώντες επανέται της μεγαλουργίας και διαπρύσιοι κήρυκες. Ούπω δε ήν κράμα εξ

αμφοτέρων, ουδέ τις μίξις των εναντίων, σοφίας μεΐζονος γνώρισμα και της περί τας φύσεις πολυτελείας· ουδέ ο πας πλούτος της αγαθότητος γνώριμος. Τούτο δη βουλευθείς ο τεχνίτης επιδεξασθαι λόγος, και ζών εν εξ αμφοτέρων (αοράτου τε λέγω και ορατής φύσεως) δημιουργεί τον άνθρωπον· και παρά μεν της ύλης λαβών το σώμα, ήδη προϋποστάσης, παρ' εαυτού δε πνοήν ενθείς (ο δη νοεράν ψυχήν και εικόνα Θεού οΐδεν ο λόγος) οΐον τινα κόσμον δεύτερον, εν μικρώ μέγαν, επί της γης ίστησιν, άγγελον άλλον, προσκυνητήν μικτόν, επόπτην της ορατής κτίσεως, μύστην της νοουμένης, βασιλέα των επί γης, βασιλευόμενον άνωθεν, επιγειον και ουράνιον, πρόσκαιρον και αθάνατον, ορατόν και νοούμενον, μέσον μεγέθους και ταπεινότητος· τον αυτόν πνεύμα και σάρκα· πνεύμα δια την χάριν, σάρκα δια την έπαρσιν· το μεν, ίνα μένη και δοξάζη τον ευεργέτην· το δε, ίνα πάσχη, και πάσχων υπομιμνήσκηται και παιδεύηται, τω μεγέθει φιλοτιμούμενος· ζών ενταύθα οικονομούμενον και αλλαχού μεθιστάμενον, και πέρας του μυστηρίου, τη προς Θεόν νεύσει θεούμενον. Εις τούτο γαρ εμοί φέρει το μέτριον ενταύθα φέγγος της αληθείας, λαμπρότητα Θεού και ιδείν και παθείν, αξίαν του και συνδήσαντος και λύσοντος και αύθις συνδήσοντος υψηλότερον.

Τούτον έθετο μέν εν τω παραδείσω (όστις ποτέ ήν ο παράδεισος ούτος) τω αυτεξουσίω τιμήσας, ίν' η του ελομένου το αγαθόν ούχ ήττον ή του παρασχόντος τα σπέρματα, φυτών αθανάτων γεωργόν, θείων εννοικών ίσως, των τε απλουστέρων και των τελεωτέρων, γυμνόν και απλότητι και ζωή τη ατέχνω, και διχα παντός επικαλύμματος και προβλήματος. Τοιούτον γαρ έπρεπεν είναι τον απ' αρχής. Και δίδωσι νόμον, ύλην τω αυτεξουσίω. Ο δε νόμος ήν εντολή, ών τε μεταληπτέον αυτώ φυτών, και ου μη προσαπτέον. Το δε ήν το ξύλον της γνώσεως, ούτε φυτευθέν απ' αρχής κακώς, ούτε απαγορευθέν φθονερώς (μη πεμπέτωσαν εκεί τας γλώσσας οι θεομάχοι, μηδέ τον όφιν μεμείσθωσαν). Αλλά καλόν μεν ευκαίρως μεταλαμβάνόμενον (θεωρία γαρ ήν το φυτόν, ως η εμή θεωρία, ής μόνοις επιβαίνειν ασφαλές τοις την έξιν τελεωτέροις), ου καλόν δε τοις απλουστέροις έτι και την έφεσιν ληνοτέροις, ώσπερ ουδέ τροφή τελεία λυσπελής τοις απαλοίς έτι και δεομένοις γάλακτος. Επει δε φθόνω διαβόλου και γυναικός επηρεία, ήν τε έπαθεν ως απαλωτέρα, και ήν προσήγαγεν ως πιθανωτέρα (φεύ της εμής ασθενείας! Εμή γαρ η του προπάτορος), της μεν εντολής επελάθετο της δοθείσης και ηττήθη της μικράς γεύσεως· ομού δε του της ζωής ξύλου και του παραδείσου και του Θεού δια την κακίαν εξόριστος γίνεται και τους δερματίνους αμφιέννυται χιτώνας (ίσως την παχυτέραν· σάρκα και θνητήν· και αντίτυπον)· και τούτο πρώτον γινώσκει την ιδίαν

αισχύνην και από Θεού κρύπτεται. Κερδαίνει μεν τι κανταύθα· τον θάνατον και το διακοπῆναι την αμαρτίαν ἵνα μη αθάνατον ἦ το κακόν. Και γίνεται φιλανθρωπία ἡ τιμωρία. Οὕτω γαρ ἐγὼ πείθομαι κολάζειν Θεόν.

Πολλοὶς δε παιδευθεὶς πρότερον ἀντὶ πολλῶν των αμαρτημάτων (ὧν ἡ της κακίας ῥίζα ἐβλάστησε) κατὰ διαφόρους ἀπίας και χρόνους, λόγῳ, νόμῳ, προφήταις, ευεργεσίαις, ἀπειλαῖς, πληγαῖς, ὕδασιν, ἐμπρησμοῖς, πολέμοις, νίκαις, ἥτταις, σημεῖοις ἐξ οὐρανοῦ, σημεῖοις ἐξ αἵρος, ἐκ γῆς, ἐκ θαλάττης, ἀνδρῶν, πόλεων, ἐθνῶν ἀνελπίστοις μεταβολαῖς, ὕφ' ὧν ἐκτριβῆναι την κακίαν το σπουδαζόμενον ἦν, τέλος, ἰσχυροτέρου δέεται φαρμάκου ἐπὶ δεινοτέροις τοῖς ἀρρωστήμασιν, ἀλληλοφονίαις, μοιχείαις, ἐπιорκείαις, ἀνδρομανίαις, το πάντων ἐσχατον των κακῶν και πρῶτον, ἐδωλολατρίαις, και τη μεταθέσει της προσκυνήσεως ἀπὸ του πεπονηκότος ἐπὶ τα κτίσματα. Ταῦτα ἐπεὶ μείζονος ἐδεῖτο του βοηθήματος, μείζονος και τυγχάνει. Το δε ἦν αὐτός ο του Θεοῦ Λόγος ο προαιώνιος, ο ἀόρατος, ο ἀπερίληπτος, ο ἀσώματος, ἡ ἐκ της ἀρχῆς ἀρχή, το ἐκ του φωτός φῶς, ἡ πηγὴ της ζωῆς και της ἀθανασίας, το ἐκμαγεῖον του ἀρχετύπου κάλλους, ἡ μη κινουμένη σφραγίς, ἡ ἀπαράλλακτος εἰκὼν, ο του Πατρὸς ὅρος και Λόγος· ἐπὶ την ἰδίαν εἰκόνα χωρεῖ, και σάρκα φορεῖ δια την σάρκα, και ψυχὴ νοερά δια την ἐμὴν ψυχὴν μίγνυται, τῷ ὁμοίῳ το ὅμοιον ἀνακαθαίρων. Και πάντα γίνεται, πλην της αμαρτίας, ἄνθρωπος· κυθεὶς μεν ἐκ της Παρθένου, και ψυχὴν και σάρκα προκαθαρθείσης τῷ Πνεύματι (ἐδεῖ γαρ και γέννησιν τιμηθῆναι και παρθενίαν προτιμηθῆναι)· προελθὼν δε Θεός μετὰ της πορσλήψεως. Ἐν ἐκ δύο των ἐναντίων, σαρκὸς και Πνεύματος· ὧν το μεν ἐθέωσε, το δε ἐθεώθη. Ὡς της καινῆς μίξεως! Ὡς της παραδόξου κράσεως! Ο ὧν γίνεται και ο ἄκτιστος κτίζεται και ο ἀχώρητος χωρεῖται, δια μέσης ψυχῆς νοεράς μεσπευούσης Θεότητι και σαρκὸς παχύτητι. Και ο πλουτίζων πτωχεύει· πτωχεύει γαρ την ἐμὴν σάρκα, ἵν' ἐγὼ πλουτήσω την αὐτοῦ Θεότητα. Και ο πλήρης κενούται· κενούται γαρ της εαυτοῦ δόξης ἐπὶ μικρόν, ἵν' ἐγὼ της ἐκείνου μεταλάβω πληρώσεως. Τίς ο πλούτος της ἀγαθότητος; Τί το περὶ ἐμέ τούτο μυστήριον; Μετέλαβον της εἰκόνος και οὐκ ἐφύλαξα· μεταλαμβάνει της ἐμῆς σαρκὸς, ἵνα και την εἰκόνα σώσῃ και την σάρκα ἀθανατίσῃ. Δευτέραν κοινωνεῖ κοινωνίαν, πολὺ της προτέρας παραδοξοτέραν· ὅσω τότε μεν του κρείττονος μετέδωκε, νῦν δε μεταλαμβάνει του χείρονος. Τούτο του προτέρου θεοειδέστερον· τούτο τοῖς νουν ἔχουσιν υψηλότερον.

Προς ταῦτα τί φασιν οἱ ἡμῖν οἱ συκοφάνται, οἱ πικροὶ της Θεότητος λογισταί, οἱ κατήγοροι των ἐπανουμένων, οἱ σκοτεινοὶ περὶ το φῶς, οἱ περὶ την σοφίαν ἀπαιδευτοί, ὑπὲρ ὧν Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανε, τα ἀχάριστα κτίσματα, τα του

Πονηρού πλάσματα; Τούτο εγκαλείς Θεώ, την ευεργεσίαν; Δια τούτο μικρός, ότι δια σε ταπεινός; Ότι επί το πλανώμενον ήλθεν ο ποιμήν ο καλός, ο τιθείς την ψυχήν υπέρ των προβάτων, επί τα όρη και τους βουνούς, εφ' ών εθυσιάζεις, και πλανώμενον εύρε, και ευρών επί των ώμων ανέλαβεν, εφ' ών και το ξύλον, και λαβών επανήγαγεν επί την άνω ζωήν, και αναγαγών τοις μένουσι συνηρίθμησεν; Ότι λύχνον ήψε την εαυτού σάρκα και την οικίαν εσάρωσε (της αμαρτίας τον κόσμον αποκαθαίρων) και την δραχμήν εξήτησε, την βασιλικήν εικόνα συγκεχασμένην τοις πάθεσι, και συγκαλεί τας φίλας αυτώ δυνάμεις επί τη της δραχμής ευρέσει και κοινωνούς ποείται της ευφροσύνης, ας και της οικονομίας μύστιδας πεποιήτο; Ότι τω προδρόμω λύχνω το φως ακολουθεί το υπέρλαμπρον, και τη φωνή ο Λόγος, και τω νυμφαγωγώ ο νυμφίος, κατασκευάζοντι Κυρίω λαόν περιούσιον και προκαθαίροντι επί το Πνεύμα δια του ύδατος; Ταύτα εγκαλείς τω Θεώ; Δια ταύτα υπολαμβάνεις χείρονα, ότι λεντίω διαζώννυται και νίπτει τους πόδας των μαθητών και δείκνυσιν αρίστην οδόν υψώσεως, την ταπείνωσιν; Ότι δια την συγκύπτουσαν χαμαί ψυχήν ταπεινείται, ίνα και συνανυψώση το κάτω νεύον υπό της αμαρτίας; Εκείνο δε πώς ου κατηγορείς, ότι και μετά τελωνών εσθίει και παρά τελώναις, και μαθητεύει τελώνας, ίνα και αυτός τι κερδάνη; Τί τούτο; Την των αμαρτωλών σωτηρίαν· εί μη και τον ιατρών απιώτό τις, ότι συγκύπτει επί τα πάθη, και δυσωδίας ανέχεται, ίνα δω την υγίαν τοις κάμνουσι· και τον επικλινόμενον βόθρω δια φιλανθρωπίαν, ίνα το εμπεπτωκός κτήνος, κατά τον νόμον, ανασώσεται.

Απεστάλη μεν, άλλ' ως άνθρωπος (διπλούς γαρ ήν), επεί και εκοπίασε και επείνησε και εδίψησε και ηγωνίασε και εδάκρυσε νόμω φύσεως. Εί δε και ως Θεός, τί τούτο; Την ευδοκίαν του Πατρός αποστολήν είναι νόμισον, εφ' όν αναφέρει τα εαυτού, και ως αρχήν τιμών άχρονον, και του μη δοkein είναι αντίθεος. Επεί και παραδεδόσθαι λέγεται, αλλά και εαυτόν παραδεδωκεναι γέγραπται· και εγηγέρθαι παρά του Πατρός και ανελήφθαι, αλλά και εαυτόν ανεστακεναι και ανεληλυθεναι πάλιν. Εκείνα της ευδοκίας, ταύτα της εξουσίας. Συ δε τα μεν ελαττούντα λέγεις, τα υψούντα δε παρατρέχεις· και ότι μεν έπαθε, λογίζη· ότι δε εκών, ου ποροστήης. Οία πάσχει και νύν ο Λόγος! Υπό μεν των, ως Θεός, τιμάται και συναλείφεται· υπό δε των, ως σάρξ ατιμάζεται και χωρίζεται. Τισιν οργισθή πλέον; Μάλλον δε τισιν αφή; Τοις συναιρούσι κακώς ή τοις τέμνουσι; Και γαρ κακείνους διαιρείν έδει και τούτους συνάπτεν· τους μέν τω αριθμώ τους δε τη Θεότητι. Προσκόπτεις τη σαρκί; Τούτο και Ιουδαίοι. Ή και Σαμαρείτην αποκαλείς; Και το εξής σιωπήσομαι. Απιστείς τη Θεότητι; Τούτο ουδέ οι δαίμονες. Ώ και δαιμόνων απιστότερε και Ιουδαίων

αγνωμονέστερε! Εκείνοι την του Υιού προσηγορίαν ομοτιμίας φωνήν ενόμισαν· οὐ τοι τον ελαύνοντα Θεόν ήδεσαν. Επέθοντο γαρ εξ ών έπασχον. Συ δε ουδέ την ισότητα δέχη, ουδέ ομολογείς την Θεότητα. Κρείπτον ήν σοι περπετμήσθαι και δαιμονάν, ίν' είπω τι και γελοίως, ή εν ακροβυστία και υγεία διακείσθαι πονηρώς και αθέως.

Μικρόν μεν ούν ύστερον όψει και καθαιρόμενον Ιησούν εν τω Ιορδάνη την εμήν κάθαρσιν· μάλλον δε αγνίζοντα τη καθάρσει τα ύδατα (ού γαρ δη αυτός εδείπο καθάρσεως, ο αίρων την αμαρτίαν του κόσμου), και σχιζομένους τους ουρανούς και υπό του συγγενούς Πνεύματος μαρτυρούμενον και πειραζόμενον και νικώντα, και υπό αγγέλων υπηρετούμενον και θεραπεύοντα πάσαν νόσον και πάσαν μαλακίαν, και ζωοποιούντα νεκρούς (ως όφελόν γε και σε τη κακοδοξία νενεκρωμένον), και δαίμονας απελαύνοντα, τα μεν δί' εαυτού, τα δε δια των μαθητών. Και άρτοις ολίγοις τρέφοντα μυριάδας, και πεζεύοντα πέλαγος, και προδιδόμενον, και σταυρούμενον και συσταυρούντα την εμήν αμαρτίαν· Ων αμνόν προσαγόμενον και ως ιερέα προσάγοντα, ως άνθρωπον θαπτόμενον και ως Θεόν εγειρόμενον, είπα και ανερχόμενον και ήξοντα μετά της εαυτού δόξης. Πόσαι μοι πανηγύρεις καθ' έκαστον των του Χριστού μυστηρίων! Ων απάντων κεφάλαιον εν η εμή τελείωσις και ανάπλασις και προς τον πρώτον Αδάμ επάνοδος.

Νυνί δε μοι δέξαι την κύησιν και προσκίρτησον· ει και μη ως Ιωάννης από γαστρός άλλ' ως Δαβίδ επί τη καταπαύσει της κιβωτού. Και την απογραφήν αιδέσθητι, δί' ήν εις ουρανούς εγράφης· και γέννησιν σεβάσθητι, δι' ήν ελύθης των δεσμών της γεννήσεως· και την Βηθλεέμ τίμησον την μικράν, ή σε προς τον παράδεισον επανήγαγε· και την φάτνην προσκύνησον, δί' ήν, άλογος ών, ετράφης υπό του Λόγου. Γνώθι «ως βους τον κτησάμενον», Ησαΐας διακελεύεται σοι, «και ως όνος την φάτνην του κυρίου αυτού». Εί των καθαρών τις εί και από τον νόμον και μηρυκισμόν αναγόντων του λόγου, και προς θυσίαν επιπηδεών· είτε των ακαθάρτων τέως και αβρώτων και αθύτων και της εθνικής μερίδος. Μετά του αστέρος δράμε και μετά Μάγων δωροφόρησον, χρυσόν και λίβανον και σμύρναν, ως βασιλεί, και ως Θεώ, και ως δια σε νεκρώ. Μετά ποιμένων δόξασον, μετά αγγέλων ύμνησον, μετά αρχαγγέλων χόρευσον. Έστω κοινή πανήγυρις ουρανίων και επιγείων δυνάμεων. Πείθομαι γαρ κακείνας συναγάλλεσθαι και συμπανηγυρίζεν σήμερον, είπερ εισί φιλόανθρωποι και φιλόθεοι, ώσπερ ας Δαβίδ εισάγει μετά το πάθος συνανιούσας Χριστώ και προσυπαντώσας και διακελευομένας αλλήλαις την των πυλών έπαρσιν.

Εν μίσησον των περί την Χριστού γένναν, την Ηρώδου παιδοκτονίαν· μάλλον δε και ταύτην αιδέσθητι, την ηλικώτιν Χριστού θυσίαν, του καινού σφαγίου προθυομένην. Αν εις Αίγυπτον φεύγη, προθύμως συμφυγαδεύθητι. Καλόν τω Χριστῷ συμφεύγειν διωκομένω. Αν εν Αιγύπτω βραδύνη, κάλεσον αὐτόν ἐξ Αιγύπτου, καλῶς ἐκεῖ προσκυνούμενον. Δια πασῶν ὁδεύσον ἀμέμπως των ηλικίων Χριστοῦ καὶ δυνάμεων, ὡς Χριστοῦ μαθητής. Ἀγνίσθητι, περπμήθητι, περιελού το ἀπό γενέσεως κάλυμμα. Μετά τοῦτο διδάξον ἐν τῷ ἱερῷ, τοὺς θεοκαπήλους ἀπέλασον· λιθάσθητι, ἀν τοῦτο δέη παθεῖν· λήσῃ τοὺς βάλλοντας, εὐ οἶδα, φεύξῃ καὶ δια μέσου αὐτῶν, ὡς Θεός. Ὁ Λόγος γὰρ οὐ λιθάζεται. Ἀν Ηρώδῃ προσαχθῇς, μηδὲ ἀποκριθῇς τα πλεῖω. Αἰδεσθήσεταιί σου καὶ τὴν σιωπὴν πλέον ἢ ἄλλων τοὺς μακροὺς λόγους. Ἀν φραγελλωθῇς, καὶ τα λειπόμενα ζήτησον. Γεύσαι χολῆς, δια τὴν γεύσιν· ὄξος ποτίσθητι, ζήτησον ἐμπτύσματα, δέξαι ῥαπίσματα, κολαφίσματα· ἀκάνθαις στεφανώθητι τῷ τραχεῖ τοῦ κατὰ Θεὸν βίου· περιβαλοῦ το κόκκινον, δέξαι κάλαμον, προσκυνήθητι παρὰ των παιζόντων τὴν ἀλήθειαν. Τέλος συσταυρώθητι, συννεκρώθητι, συντάφηθι προθύμως, ἵνα καὶ συναναστῇς καὶ συνδοξασθῇς καὶ συμβασιλεύσης, Θεὸν ὁρῶν ὅσον ἐστί, καὶ ὁρώμενος, τὸν ἐν Τριάδι προσκυνούμενόν τε καὶ δοξαζόμενον, ὃν καὶ νῦν τρανούσθαι ἡμῖν εὐχόμεθα, ὅσον ἐφικτόν τοις δεσμίοις τῆς σαρκός, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ὃ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ ΛΗ΄
ΕΙΣ ΤΑ ΘΕΟΦΑΝΙΑ,
ΔΗΛΑΔΗ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ¹

Ο Χριστός γεννάται, ας τον δοξάσετε· ο Χριστός έρχεται από τους ουρανούς, ας τον προϋπαντήσετε· ο Χριστός ευρίσκεται επί της γης, ας υψωθήτε. «Δοξολογήσατε τον Κύριον, όλη η γη»,² και, δια να τα είπω και τα δύο με μίαν λέξιν, ας ευφρανθούν οι ουρανοί και ας νύσση αγαλλίασιν η γη δια τον ουράνιον ο οποίος έγενεν επίγειος. Ο Χριστός εσαρκώθη, νύσατε αγαλλίασιν από χαράν και τρόπον. Από τρόπον εξ απίας της αμαρτίας· από χαράν εξ απίας της ελπίδος. Ο Χριστός εγεννήθη από την Παρθένον. Γυναίκες, παραμένετε παρθένοι δια να γίνετε μητέρες του Χριστού. Ποίος δεν αποδίδει λατρείαν εις εκείνον ο οποίος υπήρχεν απ' αρχής; Ποίος δεν δοξολογεί εκείνον ο οποίος ενεφανίσθη τώρα τελευταία;³

Πάλιν διαλύπαι το σκοτάδι,⁴ πάλιν εμφανίζεται το φως. Πάλιν η Αίγυπτος τιμωρείται με σκότος,⁵ πάλιν ο ισραηλτικός λαός φωτίζεται με στήλην πυρός.⁶ Ο λαός ο οποίος κάθεται εις το σκότος άς ίδη το λαμπρόν φως⁷ της κατανοήσεως των θείων μυστηρίων. «Τα παλαιά έχουν περάσει· ιδού, τα πάντα έχουν γίνει νέα».⁸ Το γράμμα υποχωρεί ενώ το πνεύμα αναδεικνύεται. Αι σκαι άπομακρύνονται και έρχεται εις την θέσιν των η αλήθεια.⁹ Ο τύπος του Μελχισεδέκ εκπληρώνεται.¹⁰ Ο αμήτωρ γίνεται απάτωρ. Ήτο αμήτωρ προηγουμένως και τώρα γίνεται απάτωρ.¹¹ Οι φυσικοί νόμοι καταλύονται. Ο ουράνιος κόσμος πρέπει να συμπληρωθή. Ο Χριστός διατάζει· ας μην αντιστεκώμεθα. «Όλοι οι λαοί ας χειροκροτήσετε»¹² επεδή εγεννήθη εις ημάς παίδιον, μας εδόθη υός, εις τους ώμους του οποίου ευρίσκεται η εξουσία (διότι εξυψώνεται μαζί με τον σταυρόν)¹³ και ο οποίος ονομάζεται «αγγελιαφόρος μεγάλης θελήσεως»¹⁴ (της θελήσεως του Πατρός). Ο Ιωάννης ας βροντοφωνήση: «ετοιμάσατε τον δρόμον του Κυρίου»¹⁵ Και εγώ θα διαλαλήσω την σημασίαν της ημέρας: Ο άσαρκος παίρνει σάρκα. Ο Λόγος ενώνεται με την ύλην. Ο αόρατος γίνεται ορατός. Εκείνος τον οποίον δεν ημπορούσε να εγγίση κανείς, ημπορεί να ψηλαφηθή. Ο άχρονος αποκτά αρχήν. Ο Υός του Θεού γίνεται Υός ανθρώπου, «ο Ιησούς Χριστός, ο οποίος ήτο χθές, είναι σήμερα και θα παραμείνη ο ίδιος εις τους αιώνας».¹⁶ Οι Ιουδαίοι ας σκανδαλίζωνται. Οι Έλληνες ας ειρωνεύωνται και οι αιρετικοί ας κουράζωνται με τας φλυαρίας των. Θα τον πιστεύσουν, όταν θα τον

ἴδουν να ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν. καὶ ἀν ὄχι τότε, ὁπωσδήποτε ὅταν θα τὸν ἴδουν να ἔρχεται ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς καὶ να κάθεται ὡς κρητῆς.

Αὐτὰ ὁμως ἀργότερα. Σήμερα ἡ πανήγυρις, εἶναι τὰ Θεοφάνια, δηλαδή ἡ Γέννησις. Διότι λέγονται καὶ τὰ δύο, ἐπεὶ δὲ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὑπάρχουν δύο ὀνόματα. Διότι ὁ Θεὸς ἐφανερώθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς γεννήσεως. Καὶ ὑπῆρχε μὲν πρὶν, καὶ ὑπῆρχε πάντοτε, προερχόμενος ἀπὸ τὸν πάντοτε ὑπάρχοντα, πάνω ἀπὸ κάθε ἀπὶαν καὶ λογικὴν (ἐπεὶ δὲ δὲν ὑπῆρχε λόγος ἀνώτερος ἀπὸ τὸν Λόγον), ἀλλὰ μετὰ ἔλαβε σῶμα πρὸς χάριν μας, διὰ να μας χαρίσῃ τὴν εὐτυχὴ ὑπαρξιν, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖός μας ἔδωσε τὴν ὑπαρξιν, ἢ, καλύτερα, διὰ να μας ἐπαναφέρῃ με τὴν σάρκωσίν του εἰς τὴν εὐτυχὴ ὑπαρξιν ἀπὸ τὴν ὁποῖαν εἴχαμε ἀπομακρυνθῇ ἐξ ἀπίας τῆς κακίας μας. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἐμφάνισιν δίδεται τὸ ὄνομα Θεοφάνια, εἰς δὲ τὴν γέννησιν, Γενέθλια.

Αὐτὸ εἶναι δι' ἡμᾶς τὸ νόημα τῆς πανηγύρεως καὶ αὐτὸ εορτάζομεν σήμερα: Τὸν ἐρχομὸν τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ να ἐλθῶμεν να κατοικήσωμεν κοντὰ εἰς τὸν Θεόν, ἢ διὰ να ἐπανέλθῶμεν (διότι ἔτσι νομίζω ὅτι εἶναι σωστότερον να ἐπωθῇ), διὰ να ἐνδυθῶμεν τὸν νέον ἄνθρωπον, ἀφοῦ ἐγκαταλείψωμεν τὸν παλαιόν. Καὶ ὅπως ἐχομεν ἀποθάνει μαζί με τὸν Ἀδάμ¹⁷, ἔτσι ας ζήσωμεν μαζί με τὸν Χριστόν, ας γεννηθῶμεν μαζί του, ας συσταυρωθῶμεν καὶ ας ταφῶμεν μαζί του, διὰ ν' ἀναστηθῶμεν με τὴν ἀνάστασίν του. Διότι πρέπει να υπομείνω τὴν ἀντίστροφον πορείαν, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν. Καὶ ὅπως ἀπὸ τὰ πῖο εὐχάριστα ἦλθαν τὰ δυσάρεστα, ἔτσι καὶ ἀπὸ τὰ δυσάρεστα να ἐπανέλθουν τὰ πῖο εὐχάριστα. «Διότι ἐκεῖ ὅπου ἠυξήθη σημαντικὰ ἡ ἀμαρτία, ἐκεῖ ἐδόθη πλουσιοπάροχα καὶ ἡ χάρις».¹⁸ Καὶ ἀν ἡ γεύσις¹⁹ ἐπέφερε τὴν καταδίκην, δὲν ἐδικαίωσε, πολὺ περισσότερον τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ; Ἀς εορτάζωμεν ἐπομένως ὄχι με δημοσίας πανηγύρεις, ἀλλὰ κατὰ τρόπον θεϊκόν. Ὁχι κατὰ τρόπον κοσμικόν, ἀλλὰ κατὰ τρόπον υπερκόσμιον. Ὁχι τὰ ἰδικά μας, ἀλλὰ περισσότερον τὰ τοῦ Κυρίου. Ὁχι τὰ σχετικὰ με τὴν ἀσθένειαν, ἀλλὰ τὰ σχετικὰ με τὴν θεραπείαν. Ὁχι τὰ τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ τὰ τῆς ἀναδημιουργίας.

Πῶς θα γίνῃ δὲ αὐτό; Μὴ στολίσωμεν τὰ προπύλαια,²⁰ μὴ δημιουργήσωμεν χοροὺς, μὴ στολίσωμεν τοὺς δρόμους, μὴ χορτάσωμεν τὰ μάτια μας, μὴ τέρψωμεν τὴν ἀκοήν μας με μελωδίας, μὴν κάνωμεν θηλυπρεπὴ τὴν ὁσφρησίν μας, μὴ διαφθείρωμεν τὴν γεύσιν μας, μὴν ἐπιπρέψωμεν εἰς τὴν ἀφήν να εὐχαριστηθῇ, εἰς τὰς εὐκόλους αὐτὰς ἐισόδους τῆς ἀμαρτίας, ας μὴ δεῖξωμεν ἀδυναμίαν εἰς ἐνδύμα μαλακόν καὶ πλούσιον, τοῦ ὁποῖου τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικόν εἶναι τὸ ὅτι εἶναι

άχρηστον, ας μη φορτωθώμεν με πολυτίμους λίθους και με αστραφτερό χρυσάφι, ας μη μεταχειρισθούμε βαψίματα, τα οποία κάνουν ψεύτικον το φυσικόν κάλλος και τα οποία έχουν εφευρεθή δια να καταστρέψουν την εικόνα. Ας μην παραδιδώμεθα εις γλέντια και ονοποσίας, με τας οποίας γνωρίζω ότι είναι συνυφασμένα και σαρκικά όργια,²¹ επεδὴ τα κακά μαθήματα προέρχονται από τους κακούς διδασκάλους, ἢ, καλύτερα, επεδὴ από κακὸν σπόρον κακὸς βλαστὸς θα φυτρώσῃ. Ας μην ετοιμάσωμεν παλαιὰ στρώματα δια να προσφέρωμεν εις την γαστέρα μας προσκαίρους ηδονάς. Ας μη δοκιμάσωμεν τα κρασιά τα οποία αναδίδουν μυρωδιά από άνθη, τα περίτεχνα κατασκευάσματα των μαγείρων, την πολυτέλειαν των αρωμάτων. Ας μη μας προσφέρουν η γη και η θάλασσα την πολύτιμον κοπριά των. Διότι ἔτσι ξέρω ἐγὼ να αποκαλῶ την πολυτέλειαν. Ας μη προσπαθούμεν να ξεπεράσῃ ο ἕνας τον ἄλλον εις την ακολασίαν. Διότι ακολασία δὲ ἐμὲ εἶναι κάθε τι περπτόν και περισσότερον από ὅ,τι χρειαζόμεθα. Και αυτά να συμβαίνουν όταν ἄλλοι, οι οποίοι προέρχονται από τον ἴδιον πηλὸν με μας και από την ἴδιαν ἑνωσιν, πεινοῦν και ἔχουν ἀνάγκην.

Αλλά αυτά μεν ας τα αφήσωμεν εις τους Ἑλληνας²² και εις τους ελληνικούς κομπασμούς και εις τας ελληνικὰς πανηγύρεις. Αυτοὶ αποκαλοῦν θεοὺς, ὄντα τα οποία ευφραίνονται από την τσίγκαν των σφαγίων κατὰ τας θυσίας, και εν συνεχείᾳ λατρεύουν τους θεοὺς αυτοὺς με φαγοπότια, επεδὴ εἶναι πονηροὶ δημιουργοὶ και ἱερεῖς και πιστοὶ πονηρῶν δαιμόνων. Εμεῖς δε οι οποίοι προσκυνούμεν τον Λόγον, ἀκόμη και αν θα πρέπει να απολαύσωμεν κάτι, ας το απολαύσωμεν με την λογικὴν και τον θεῖον νόμον και με αφηγήσεις αναφερομένας και εις ἄλλας ἀλλά και εις την σημερινὴν πανήγυριν, δια να εἶναι ἀρμόζουσα ἡ ἀπόλαυσις και να μην απομακρύνεται από εκείνον ο οποίος μας ἔχει συγκεντρώσει δια να πανηγυρίσωμεν. Ἡ μήπως θέλετε (επεδὴ ἐγὼ εἶμαι σήμερα ἐκεῖνος ο οποίος θα σας κἀνῃ το τραπέζι) να ομιλήσω ἐγὼ εις σας, τους καλοὺς φιλοξενουμένους, ὅσον ἡμπορῶ καλύτερα και πρόθυμα, δια να γνωρίσετε πως ἡμπορεῖ ο ξένος να θρέψῃ τους ἐντοπίους, ο κάτοικος του ἀγροῦ τους κατοίκους της πόλεως, ἐκεῖνος ο οποίος ἀπέχει από ἀπολαύσεις ἐκείνους οι οποίοι ἀπολαμβάνουν, και ο πτωχὸς και χωρὶς ἰδικὴν του στέγην ἐκείνους οι οποίοι διακρίνονται δια τον πλοῦτόν των; Θα ἀρχίσω δε με τα ἐξῆς: Καθαρίσατε προς χάριν μου και τον νουν και την ἀκοήν και την διάνοιαν, ὅσοι ἐντρυφάτε εις αυτά τα πράγματα (επεδὴ ο λόγος ἀναφέρεται εις τον Θεόν και εἶναι θεῖος), δια να ἀναχωρήσετε ἀφοῦ θα ἔχετε ἐντρυφήσει πραγματικὰ εις ἐκεῖνα τα οποία δε τελειώνουν ποτέ. Θα εἶναι δε ο λόγος μου πλήρης ἀλλά και συνάμα πολὺ σύντομος,

εις τρόπον ώστε, ούτε να σας λυπήση με τας ελλείψεις του, ούτε και να γίνη ανιαρός εξ απτίας του κορεσμού, τον οποίον τυχόν θα σας έφερε.

Ο Θεός υπήρχε μεν πάντοτε, και υπάρχει, και θα υπάρχη²³, ή, καλύτερα, υπάρχει πάντοτε. Διότι το «υπήρχε» και «θα υπάρχη», είναι τμήματα του χρόνου και της φθαρτής φύσεώς μας. Ο όρος όμως «ο υπάρχων» εκφράζει το αιώνιον, και με αυτόν αυτοτιπλοφορείται όταν εμφανίζεται εις τον Μωϋσή επάνω εις το όρος.²⁴ Διότι έχει συγκεντρώσει και διατηρεί όλην την «ύπαρξιν», η οποία ούτε άρχισε ποτέ ούτε και θα λήξη ποτέ, ωσάν κάποιος απέραντος και απερίοριστος ωκεανός ουσίας, ο οποίος ξεπερνά κάθε έννοιαν και του χρόνου και της φύσεως, και ο οποίος ημπορεί να σκιαγραφηθή κάπως μόνον με τον νουν. Και από αυτόν πάλιν μόνον πολύ αμυδρά και περωρισμένα, όχι από την ουσίαν του αλλά από εκείνα τα οποία βρίσκονται γύρω του,²⁵ δια να σχηματισθή από την συγκέντρωσιν των διαφόρων εξωτερικών φαινομένων μία κάποια εικόνα της αληθείας, η οποία χάνεται προτού προλάβωμεν να την κρατήσωμεν, και εξαφανίζεται προτού ημπορέσωμεν να την συλλάβωμεν με τον νουν. Η εικόνα δε αυτή λάμπει εις τον νουν μας, και μάλιστα μόνον όταν αυτός είναι καθарός, όπως η αστραπή η οποία διαρκεί ελάχιστα. Νομίζω δε (ότι γίνεται αυτό) από την μια μεριά μεν δια να πορσελκύη με εκείνο το οποίον ημπορεί να γίνη κατανοητόν (διότι το τελείως ακατανόητον απογοητεύει και εξουδετερώνει κάθε διάθεσιν προσεγγίσεως), από την άλλην δε δια να προκαλή τον θαυμασμόν με το ακατανόητον· με τον θαυμασμόν να δημιουργή περισσότερον πόθον, με τον πόθον να καθαρίζη, και με την κάθαρσιν να κάνη τον νουν μας θεόμορφον. Αφού γίνωμεν δε τέτοιοι, τολμώ να το είπω, να συναναστρεφώμεθα με το θεϊόν ωσάν συγγενείς. Ο Θεός να ενώνεται και να επιτρέπη να τον γνωρίσουν θεοί, και μάλιστα τόσον πολύ, όσο γνωρίζει κίλας εκείνους τους οποίους γνωρίζει. Είναι λοιπόν άπειρον το θεϊόν και δυσκολονόητον. Το μόνον δε το οποίον είναι κατανοητόν απ' αυτό είναι το ότι είναι άπειρον,²⁶ έστω και αν θα νομιζη κάποιος ότι είναι απλής φύσεως ή καθ' ολοκληρίαν ακατανόητον, ή τελείως κατανοητόν. Διότι πώς θα επιθυμήσωμεν κάποιον ο οποίος είναι απλός από την φύσιν του; Η απλότης λοιπόν δεν αποτελεί την φύσιν του, όπως και εις τα σύνθετα την φύσιν των δεν αποτελεί μόνον το ότι είναι σύνθετα.

Επειδή δε το άπειρον εξετάζεται από δύο πλευράς, από την αρχήν δηλαδή και το τέλος (διότι ό,τι ξεπερνά τα όρια αυτά και δεν περιορίζεται μέσα εις αυτά είναι άπειρον), όταν μεν στραφή ο νους προς το ουράνιον βάθος,²⁷ επειδή δεν έχει που να σταθή δια να στηρίξη τα εξωτερικά γνωρίσματα με τα οποία αντιλαμβάνεται τον Θεόν, ονομάζει το άπειρον και το αδιέξοδον το οποίον προκύπτει από αυτά άναρχον.

Όταν δε στραφή προς τα επίγεια και τα μέλλοντα, το ονομάζει αθάνατον και άφθαρτον. Όταν δε εξετάση τα πάντα, το ονομάζει αώνιον. Διότι αών δεν είναι ούτε χρόνος, ούτε κάποιο τμήμα του χρόνου (διότι δεν μετράται). Αλλά ό,τι είναι δί' ημάς ο χρόνος, ο οποίος μετράται με την περιφορά του ηλίου,²⁸ αυτό είναι δια τα αώνια ο αών, ο οποίος επεκτείνεται μαζί με τα όντα, ωςάν κάποιο χρονικόν κίνημα και διάστημα. Ες αυτά λοιπόν ας αρκεσθή η τωρινή μου φιλοσοφική ενασχόλησις με τον Θεόν. Διότι δεν υπάρχει χρόνος δί' αυτά, επειδή εκείνο το οποίον έχομεν να εξετάσωμεν είναι η οικονομία²⁹ και όχι η θεολογία. Όταν δε είπω Θεόν, εννοώ τον Πατέρα, τον Υιόν και το Άγιον Πνεύμα. Και η θεότης ούτε διαχέεται πέρα απ' αυτά, δια να μην παραδεχθώμεν πολλούς θεούς, ούτε περιορίζεται εις ένα απ' αυτά, δια να μην κατηγορηθώμεν ότι δεχόμεθα πτωχήν θεότητα, και να μην μας είπουν είτε ιουδαίζοντας εξ απίας της μονοθεΐας, είτε ελληνίζοντας εξ απίας της πολυθεΐας. Διότι και εις τα δύο υπάρχει το ίδιον κακόν, έστω και αν ευρίσκεται μέσα εις αντίθετα πράγματα. Έτσι λοιπόν τα Άγια των Αγίων, τα οποία δεν αποκαλύπτονται ούτε εις τα ίδια τα σεραφείμ, και τα οποία δοξάζονται με τον τρισάγιον ύμνον,³⁰ συγκεντρώνονται εις μίαν αρχήν και μίαν θεότητα, πράγμα το οποίον έχει εξετάσει κατά τρόπον άριστον και υψηλόν και κάποιος άλλος από τους πριν από ημάς.³¹

Επειδή όμως δεν ήτο τούτο αρκετόν εις την αγαθότητα,³² το να κινήται μόνον με την σκέψιν της, αλλά έπρεπε να διασκορπισθή το αγαθόν και να εξαπλωθή, εις τρόπον ώστε να γίνουν περισσότερα τα ευεργετούμενα (διότι αυτό αποτελεί απόδειξιν της απείρου αγαθότητος), κατ' αρχήν μεν δημιουργεί με την σκέψιν τους αγγέλους και τας ουρανίους δυνάμεις. Και η σκέψις της γίνεται έργον το οποίον συμπληρώνεται από τον Λόγον και ολοκληρώνεται από το Πνεύμα. Και έτσι εδημιουργήθησαν δεύτεραι λαμπρότητες, υπηρέται της πρώτης λαμπρότητος, τας οποίας πρέπει να θεωρήσωμεν είτε νοερά πνεύματα, είτε πυρ κατά κάποιον τρόπον άϋλον και ασώματον, είτε ως κάποιαν άλλην φύσιν, η οποία να ταιριάζη όσον το δυνατόν περισσότερο προς τα λεχθέντα. Θέλω μεν να είπω ότι δεν ημπορούν να κνηθούν προς το κακόν, και ότι μόνον προς το καλόν ημπορούν να βαδίσουν, επειδή ευρίσκονται γύρω από τον Θεόν και φωτίζονται πρώται απ' αυτόν (διότι ο φωτισμός των επιγείων αποτελεί δεύτερον φωτισμόν). Με αναγκάζει όμως να θεωρήσω και να είπω, ότι δεν είναι ακίνητοι αλλά μόνον δυσκίνητοι,³³ ο Εωσφόρος, ο οποίος ωνομάσθη έτσι εξ απίας της υπερηφανείας του, και αι δυνάμεις αι οποίαι απεστάτησαν υπό την αρχηγίαν του, αι οποίαι εδημιούργησαν το κακόν με την απομάκρυνσιν από το καλόν και το επροκάλεσαν και εις ημάς.

Ἔτσι λοιπόν και δια τον λόγον αυτόν εδημιουργήθη από αυτόν ο νοητός κόσμος, εις τρόπον ώστε να ημπορώ εγώ να εξετάζω τα πράγματα αυτά, καταμετρώντας με τον μικρόν λόγον μεγάλα πράγματα. Επειδή δε τα πρώτα ήταν καλά³⁵ δι' αυτόν, εννοεί (και δημιουργεί) δεύτερον κόσμον, υλικόν και ορατόν (αυτός δε ο κόσμος είναι το οργανωμένον σύστημα και σύνολον του ουρανού και της γης και των μεταξύ αυτών ευρισκομένων, αξιέπαινον με δια την τελειότητα κάθε πράγματος χωριστά, αλλά ακόμη πιο αξιέπαινον εξ απίας του ταιριάσματος και της αρμονίας η οποία δημιουργείται απ' όλα αυτά, τα οποία ταιριάζουν το ένα με το άλλο και όλα μεταξύ των, δια να συμπληρώσουν το ένα αρμονικόν σύνολον) δια να αποδείξη ότι ημπορεί να φέρη εις την ύπαρξιν όχι μόνον φύσιν ομοίαν προς αυτόν αλλά και τελείως διαφορετικήν από αυτόν. Διότι είναι μεν όμοια προς την Θεότητα τα πνευματικά όντα, τα οποία γίνονται αντιληπτά μόνον με τον νουν, αλλά ταυτοχρόνως είναι τελείως διαφορετικά τα όντα τα οποία γίνονται αντιληπτά με τας αισθήσεις, και ακόμη περισσότερον διαφορετικά απ' αυτά είναι εκείνα τα οποία είναι τελείως άψυχα και ακίνητα. «Αλλά τί μας ενδιαφέρουν αυτά;», θα ημπορούσε να είπη κάποιος από τους πολύ φιλεόρτους και ενθουσιώδεις πιστούς. «Σπηρούνισε το πουλάρι, δια να φθάσωμεν εις το τέρμα».³⁶ «Μίλησέ μας δια την εορτήν και δι' εκείνα δια τα οποία έχομεν συγκεντρωθή σήμερα». Αυτό λοιπόν και θα κάμω, έστω και αν άρχισα κάπως από υψηλότερα πράγματα, επειδή με παρακινούσεν ο πόθος και με παρέσυρεν η ρύμη του λόγου.

Ο νούς μεν λοιπόν και η αίσθις, τα οποία διεχωρίσθησαν κατ' αυτόν τον τρόπον το ένα από το άλλο, παρέμεναν το καθένα μέσα εις την φύσιν των και έφεραν εντός των το μεγαλείον του δημιουργού Λόγου, σιωπηλοί εγκωμιασταί και μεγαλόφωνοι κήρυκες του μεγαλουργήματος. Δεν υπήρχε δε ακόμη κράμα και από τα δύο, ούτε κάποια ένωσις των αντιθέτων, δέγμα ανωτέρας σοφίας και της ποικιλίας των φύσεων, ούτε ήτο γνωστός όλος ο πλούτος της αγαθότητος. Επειδή δε ο δημιουργός Λόγος αυτό ακριβώς το πράγμα ήθελε να δείξη, και να παρουσιάση ένα όν από την ένωσιν και των δύο (της αοράτου δηλαδή και της ορατής φύσεως), εδημιούργησε τον άνθρωπον. Και αφού έλαβε μεν από την ύλην, η οποία υπήρχεν ήδη, το σώμα, και αφού έβαλεν εις αυτό την πνοήν του (την οποίαν ο λόγος ορίζει ως νοεράν ψυχήν και εικόνα του Θεού), τον έστησεν επί της γης ωςάν δεύτερον κόσμον, κατά κάποιον τρόπον, μέγαν μέσα εις την μικρότητά του, ωςάν άλλον άγγελον, ωςάν μικτόν προσκυνητήν, φύλακα της ορατής κτίσεως και ιερουργόν της αοράτου, βασιλέα των ευρισκομένων επί της γης και κυβερνώμενον ταυτοχρόνως

από τον ουρανόν, επίγειον και ουράνιον, προσωρινόν και αθάνατον, ορατόν και εννοούμενον, ευρισκόμενον εις το μέσον μεταξύ ταπεινότητος και μεγαλείου· τον ἴδιον πνεῦμα και σάρκα. Πνεῦμα προς χάριν του και σάρκα δια να ημπορή να εξυψώνεται. Το μεν ένα δια να ζη και να δοξάζη τον ευεργέτην, το δε άλλο δια να υποφέρει, να ενθυμῆται και να διαπαιδαγωγῆται από το πάθος του, επιδιώκων να ανυψωθῇ προς το μεγαλεῖον. Ὅν το οποίον διαμένει μεν εις την γην, αλλά μεταβαίνει εις άλλον κόσμον, και ωσάν τέλος του μυστηρίου γίνεται θεός από την επιθυμίαν του προς αυτόν. Διότι εις αυτό, κατά την γνώμην μου, οδηγεί η μετρία λάμψις της αληθείας, η οποία παρουσιάζεται εις την γην, εις το να ἴδωμεν δηλαδή και να αισθανθώμεν την λαμπρότητα του Θεού, η οποία θα μας διαλύση και θα μας συνθέσῃ πάλιν κατά τρόπον ακόμη πιο ένδοξον.³⁷

Και τον ετοποθέτησεν εις τον παράδεισον (όποιος και αν ἦτο ο παράδεισος αυτός), αφού τον ετίμησε με το αυτεξούσιον, δια να ανήκη το αγαθόν εις εκείνον ο οποίος θα το επιλέξη όχι ολογώτερον από όσον εις εκείνον ο οποίος του έδωσε τα σπέρματα του αγαθού, τον έκανε γεωργόν αθανάτων φυτών, δηλαδή των θείων εννοικών, και των απλουστέρων και των τελειοτέρων, γυμνόν εξ απίας της απλότητος και της χωρίς πονηρίαν ζωής, και χωρίς κανένα κάλυμμα και πρόβλημα. Διότι τέτοιος έπρεπε να είναι ο πρώτος άνθρωπος. Και του δίνει τον νόμον ως αντικείμενον του αυτεξουσίου. Ο δε νόμος ἦτο η εντολή από ποία φυτά ημπορούσε να φάγη και ποία δεν θα έπρεπε να αγγίξη. Εις αυτά δε ανήκε το δένδρον της γνώσεως, το οποίον ούτε εφυτεύθη από την αρχήν με κακόν σκοπόν, ούτε απηγορεύθη από φθόνον (ας μη φθάσουν μέχρις εκεί αι γλώσσαι των εχθρών του Θεού, και ας μην μιμηθούν τον όφιν!). Αλλά ἦτο μέν καλόν εάν το εδοκίμαζε κανείς εις τον κατάλληλον καιρόν (διότι το δένδρον, κατά την άποψίν μου, ἦτο η θέα του Θεού, την οποίαν ημπορούσαν να πλησιάσουν χωρίς να κινδυνεύουν μόνον εκείνοι οι οποίοι είχαν τελειοποιηθῇ με την άσκηση), αλλά δεν ἦτο καλόν δια τους αδοκιμάστους ακόμη και τους πιο λαιμάργους ως προς την επιθυμίαν, όπως η σκληρά τροφή δεν είναι ωφέλιμος δί' εκείνους οι οποίοι είναι ακόμη αδύνατοι και έχουν ανάγκην από γάλα. Αφού δε εξ απίας του φθόνου του διαβόλου και της παρακινήσεως της γυναικός, η οποία υπέκυψεν σαν πιο αδύνατη και τον παρεκίνησε και αυτόν σαν η πιο κατάλληλη δί' αυτό (αλλοίμονον εις την αδυναμίαν μου! διότι η αδυναμία του προπάτορος είναι και ἰδική μου), ελησμόνησε μεν την εντολήν, η οποία του είχε δοθή, και ενικήθη από την προσωρινήν γευστικήν δοκιμήν· και έτσι εξεδώχθη αυτομάτως από το δένδρον της ζωής, από τον παράδεισον και από τον Θεόν εξ απίας της κακίας του, και ενεδύθη με

δερμάτῃνα ενδύματα (πιθανόν με την πιο βαρεία σάρκα, την φθαρτήν και αντίθετον).³⁸ Και σαν πρώτο αποτέλεσμα αντιλαμβάνεται την κατασχύνην του και κρύβεται από τον Θεόν. Κερδίζει, βεβαίως, κάτι απ' αυτό: το ότι γίνεται θνητός και το ότι διακόπτεται η αμαρτία, δια να μην γίνη αθάνατον το κακόν, και έτσι η τιμωρία αποβαίνει φιλανθρωπία. Διότι εγώ έτσι πιστεύω ότι τιμωρεί ο Θεός.

Αφού δε επιμωρήθη προηγουμένως δια τα πολλά αμαρτήματα (από τα οποία εφύτρωσεν η ρίζα της κακίας) από διαφόρους απίας και κατά διαφόρους χρόνους, με τον λόγον, τον νόμον, τους προφήτας, τας ευεργεσίας, τας απειλάς, τας τιμωρίας, τας πλημμύρας, τας πυρκαϊάς, τους πολέμους, τας νίκας, τας ήττας, τα σημεία από τον ουρανόν, τα σημεία από τον αέρα, την γην και την θάλασσαν, με τας ανεπίστους μεταβολάς ανθρώπων, πόλεων και λαών, πράγματα τα οποία αποσκοπούσαν εις το να εξαφανισθή η κακία, έχει ανάγκην τελικά από κάποιο ισχυρότερον φάρμακον δια τας φοβερωτέρας ασθενείας, τας αδελφοκτονίας δηλαδή, τας μοιχείας, τας επιορκίας, τας ανωμάλους επιθυμίας και το χειρότερον και μεγαλύτερον από όλα τα κακά, την ειδωλολατρίαν και την μετατόπισιν της προσκυνήσεως από τον δημιουργόν εις τα δημιουργήματα. Επεδὴ δε εἶχεν ἀνάγκην ἀπὸ μεγαλυτέραν βοήθειαν, του δίδεται και τέτοια. Ἦταν δε ο ἴδιος ο Λόγος του Θεοῦ ο προακώνιος, ο αόρατος, ο μη δυνάμενος να περιορισθῇ, ο ασώματος, η αρχή η προερχομένη από την αρχήν, το φως το προερχόμενον εκ του φωτός, η πηγή της αθανασίας και της ζωής, το αντίγραφον του πρωτοτύπου κάλλους, η αναλλοίωτος σφραγίς, η απaráλλακτος εικὼν, ο ὅρος και ο Λόγος του Πατρός. Αυτός εισέρχεται εις την ἰδίαν την εἰκόνα του,³⁹ ενδύεται με σάρκα προς χάριν της σαρκός και με ψυχὴν πνευματικὴν προς χάριν της ψυχῆς μου, καθαρῶν ἔτσι το ὅμοιον με το ὁμοίον του. Και γίνεται κατὰ πάντα, εκτός ἀπὸ την αμαρτίαν, τέλειος ἄνθρωπος.⁴⁰ Γεννηθεὶς με ἀπὸ την Παρθένον, της οποίας και η ψυχὴ και το σῶμα εἶχε καθαρῶσθῇ προηγουμένως ἀπὸ το Πνεῦμα (διότι ἔπρεπε μεν και να τιμηθῇ η γέννησις, ἀλλὰ και να προτιμηθῇ η παρθενία), παραμείνας δε Θεός μετὰ την πρόσληψιν της ἀνθρωπίνης φύσεως. Γενόμενος εν ἀπὸ τα δύο ἀντίθετα, ἀπὸ την σάρκα δηλαδή και το Πνεῦμα, ἀπὸ τα οποία το μεν ἓνα ἔκαμε το ἄλλο Θεόν, ἐνὼ το ἄλλο ἐγένε Θεός.⁴¹ Ὡ πόσον ἀξιοθαύμαστος εἶναι η νέα ἑνωσις! Ὡ πόσον παράδοξος εἶναι η σύνθεσις! Ο ὑπάρχων δημιουργεῖται, ο ἀδημιούργητος πλάθεται, και ο ἀπεριόριστος περιορίζεται δια μέσου της νοεράς ψυχῆς, η οποία μεσπεύει εις την θεότητα και δια μέσου της υλικῆς φύσεως της σαρκός. Εκείνος ο οποίος δίδει τον πλούτον, γίνεται πτωχός· διότι γίνεται πτωχός κατὰ το ὅτι παίρνει την σάρκα μου, δια να γίνω ἐγὼ πλούσιος με την

θεότητά του. Εκείνος ο οποίος είναι γεμάτος αδειάζει· διότι αδειάζει από την δόξα του δί' ολίγον καιρόν, δια να γευθώ εγώ την πληρότητά του. Ποίος είναι ο πλούτος της αγαθότητος; Ποιον είναι το μυστήριον το οποίον με περιβάλλει; Έλαβα την θείαν εικόνα και δεν την εφύλαξα. Παίρνει την σάρκα μου, και δια να διατηρήση την εικόνα, αλλά και δια να κάμη αθάνατον την σάρκα. Έρχεται εις δευτέραν συνάφειαν πολύ πιο παράδοξον από την πρώτην, καθόσον, τότε με έδωσε το καλύτερον, τώρα δε παίρνει το χειρότερον.⁴² Αυτό είναι ακόμη πιο ταιριαστόν εις τον Θεόν, αυτό είναι, δί' όσους διαθέτουν κρίσιν, ακόμη πιο υψηλόν.

Τί θα μας ειπουν δί' αυτά οι συκοφάνται, οι πικρόχολοι ελεγκταί της θεότητος, οι κατηγοροί εκείνων τα οποία επανούνται, οι σκοτεινοί εν σχέσει προς το φως, οι αστοχεύοντες εν σχέσει προς την σοφίαν, εκείνοι χάριν των οποίων απέθανεν ο Χριστός χωρίς να ζητήση αντάλλαγμα, τα αχάριστα δημιουργήματα, τα πλάσματα του πονηρού; Κατηγορείς τον Θεόν δια την ευεργεσίαν του; Τον κατηγορείς ως μικρόν επειδή εταπενώθη προς χάριν σου; Τον κατηγορείς επειδή είναι ο καλός ποιμήν, ο οποίος δίδει την ψυχήν του δια τα πρόβατα,⁴³ πού ήλθε προς το πρόβατον το οποίον είχε χαθή,⁴⁴ επάνω εις τους λόφους και τα βουνά εις τα οποία ελάτρευες τους θεούς,⁴⁵ και αφού το βρήκε το σήκωσε επάνω εις τους ώμους του, επάνω εις τους οποίους εσήκωσε και τον σταυρόν, και το επανέφερεν εις την ουρανίαν ζωήν και το έβαλε μαζί με εκείνα τα οποία είχαν μείνει εκεί; Τον κατηγορείς επειδή ήναψε λύχνον, την ίδιαν την σάρκα του, και εσκούπισε την οικίαν (καθαρίζων τον κόσμον από την αμαρτίαν) και ανεζήτησε την δραχμήν, την εικόνα δηλαδή του Θεού, η οποία είχε καταχωνιασθή από τα πάθη, και επειδή συγκεντώνει δια την εύρεσιν της δραχμής τας φιλικάς προς αυτόν δυνάμεις, τας οποίας είχε μυήσει και εις το μυστήριον της σωτηρίας και τας κάνει μετόχους της χαράς του; Τον κατηγορείς επειδή τον λύχνον, ο οποίος ετοιμάζει τον δρόμον, και ο οποίος ετοιμάζει εις τον Κύριον λαόν εκλεκτόν και καθαρίζει και προετοιμάζει δια το Πνεύμα με το ύδωρ,⁴⁶ τον ακολουθεί το υπέρλαμπρον φως, την φωνήν την ακολουθεί ο Λόγος και τον οδηγόν του νυμφίου ο νυμφίος; Δί' αυτά κατηγορείς τον Θεόν; Δί' αυτά τον θεωρείς κατώτερον, επειδή βάζει εις την μέσην του την ποδιάν και πλύνει τα πόδια των μαθητών του⁴⁷ και δείχνει τον καλύτερον τρόπον να υψωθή κανείς, δηλαδή την ταπείνωσιν; Επειδή ταπεινώνεται χάριν της ψυχής η οποία έχει κυρτώσει προς τα κάτω, δια να ανυψώση μαζί του εκείνο το οποίον κλίνει προς τα κάτω από την αμαρτίαν; Πώς δε δεν τον κατηγορείς δια το ότι γευματίζει με τελώνας⁴⁸ και εις τας οικίας τελωνών, και ότι κάνει μαθητάς του τελώνας, δια να κερδίση και αυτός κάτι; Τί δηλαδή; Την σωτηρίαν των

αμαρτωλών. Ωσάν να ημπορούσε κανείς να κατηγορήση τον ιατρόν, επειδή σκύβει με κατανόησιν επάνω εις τας πληγάς, και ανέχεται την δυσωδίαν, δια να δώση την υγείαν εις εκείνους οι οποίοι ασθενούν, ή εκείνον ο οποίος από ευσπλαγχνίαν σκύβει επάνω από τον βόθρον δια να βγάλη απ' εκεί το ζώνον το οποίον έχει πέσει⁴⁹ μέσα, όπως λέγει ο νόμος.

Απεστάλη μεν, αλλά ως άνθρωπος (επειδή ήτο διπλούς την φύσιν), επειδή και ένωσσε κούρασιν και επείασε και εδίψασε και εδάκρυσε κατά τους φυσικούς νόμους. Εάν δε εστάλη και ως Θεός, τί σε ενοχλεί αυτό; Την θέλησιν⁵⁰ του Πατρός, από τον οποίον προέρχεται, και τον οποίον τιμά ως αρχήν άχρονον, να την θεωρήσας ως αποστολήν, και να μην πιστεύης ότι είναι κάτι το αταίριαστον δια Θεόν. Επειδή λέγεται και ότι έχει παραδοθή, αλλά έχει γραφή επίσης ότι έχει παραδώσει τον εαυτόν του. Και ότι έχει αναστηθή από τον Πατέρα και έχει αναληφθή, αλλά και ότι έχει αναστήσει τον εαυτόν του και ότι θα έλθη πάλιν. Εκείνα προέρχονται από την θέλησιν του Πατρός, αυτά από την δύναμίν του. Συ δε τα μεν πρώτα τα θεωρείς μειωτικά, τα δε άλλα, τα οποία εξυψώνουν, τα παραβλέπεις. Και το ότι μεν έπαθε, το υπολογίζεις. Το ότι δε έπαθε με την θέλησίν του, δεν το αναφέρεις. Τι παθαίνει ακόμη και τώρα ο Λόγος! Από άλλους μεν τιμάται ως Θεός και ταυτίζεται με αυτόν, από άλλους δε περικρυνείται, επειδή είναι άνθρωπος, και χωρίζεται από τον Θεόν. Εναντίον ποίων να οργισθή περισσότερο; Ή, καλύτερα, ποίους να συγχωρήσας; Εκείνους οι οποίοι ενώνουν λανθασμένα, ή εκείνους οι οποίοι χωρίζουν; Διότι και εκείνοι έπρεπε να διαχωρίζουν και τούτοι να ενώνουν· οι μεν με τον αριθμόν, οι δε με την Θεότητα.⁵¹ Εμποδίζεσαι από την σάρκα;⁵² Αυτό κάνουν και οι Ιουδαίοι. Μήπως τυχόν τον ονομάζεις και Σαμαρείτην;⁵³ την συνέχειαν όμως δε θα την αναφέρω.⁵⁴ Δεν πιστεύεις εις την Θεότητα; Αυτό δεν συμβαίνει ούτε με τους δαίμονας. Δύστυχε, πόσο πιο άπιστος είσαι ακόμη και από τους δαίμονας, και πόσο πιο αχάριστος από τους Ιουδαίους! Εκείνοι την ονομασίαν του Υιού την εθεώρησαν ως έκφρασιν ισοτιμίας,⁵⁵ διότι δεν εγνώριζαν ακόμη τον Θεόν ο οποίος τον είχε στείλει. Διότι επίστευαν μόνον αφού επάθαναν. Συ δε δεν δέχεσαι ούτε την ισότητα, ούτε και αναγνωρίζεις την Θεότητα. Θα ήταν καλύτερα δια σε να είσαι περιπεττημένος και να ευρίσκεσαι υπό την επήρεια του δαίμονος, δια να εκφρασθώ κατά τρόπον αστείον, παρά να κατέχεσαι από πονηρίαν και αθεΐαν, ενώ είσαι υγιής και απερίτμητος.

Μετ' ολίγον δε θα ίδης τον Ιησούν να καθαρίζεται εις τον Ιορδάνην⁵⁶ όπως καθαρίζομαι και εγώ, ή, καλύτερα, να εξαγνίζη με την κάθαρσίν του τα νερά (διότι

δεν είχαν ανάγκη καθαρισμού εκείνος ο οποίος σηκώνει την αμαρτίαν του κόσμου), και να ανοίγουν οι ουρανοί, να μαρτυρή δί' αυτόν το όμοιον του Πνεύμα, να δέχεται πειρασμούς και να τους νικά, να υπηρετήται από αγγέλους και να θεραπεύη κάθε ασθένειαν και κάθε αδυναμίαν, να διδῇ ζωὴν εἰς τους νεκρούς (πράγμα το οποίον εἶθε να συνέβανε και εἰς σε ο οποίος ἔχεις νεκρωθῇ ἀπὸ την αμαρτίαν), να εκδώκῃ τους δαίμονας, ἄλλοτε μὲν ο ἴδιος, ἄλλοτε δὲ διὰ μέσου των μαθητῶν του. Και να τρέφῃ με ὀλίγα ψωμιά χιλιάδας ἀνθρώπων, να περιπατῇ ἐπάνω εἰς την θάλασσαν, να προδίδεται, να σταυρώνεται και να σταυρώνῃ μαζί την αμαρτίαν μου. Να προσφέρεται θυσία σαν ἀμνός και να πορσφέρῃ θυσίαν σαν ἱερεὺς, να θάπτεται σαν ἄνθρωπος και να ἀνασταίνεται σαν Θεός, να ἀνεβαίνει ἐν συνεχείᾳ εἰς τους ουρανοὺς διὰ να ἐπιστρέψῃ με ὅλην του την δόξαν. Πόσαι εορταὶ ὑπάρχουν κάθε ἡμέραν δί' ἐμέ ἀπὸ τα μαρτύρια του Χριστοῦ! Σκοπὸς δὲ μοναδικὸς ὅλων αὐτῶν εἶναι ἡ τελειοποίησις και ἡ ἀναδημιουργία μου και ἡ ἐπιστροφή μου εἰς την ἀρχικὴν κατάστασιν του Αδάμ.

Τώρα δὲ δέξου μαζί μου την κυοφορίαν και σκίρτησε ἀπὸ χαράν, ἀν ὅχι ὅπως ο Ἰωάννης ἀπὸ την κοιλίαν,⁵⁷ τουλάχιστον ὅπως ο Δαβὶδ μετὰ την τοποθέτησιν της κιβωτοῦ εἰς την θέσιν της.⁵⁸ Και να σεβασθῇς την ἀπογραφὴν,⁵⁹ χάρις εἰς την οποίαν ἐγράφης εἰς τους ουρανοὺς· και να σεβασθῇς την γέννησιν χάρις εἰς την οποίαν ἐλύθης ἀπὸ τα δεσμά της γεννήσεως· και να τιμήσῃς την μικράν Βηθλεέμ, ἡ οποία σε ἐπανάφερεν εἰς τον παράσειον· και να προσκυνήσῃς την φάτνην, χάρις εἰς την οποίαν, ἐνῶ δὲν εἶχες την καθοδήγησιν του λογικοῦ, ἐτράφης ἀπὸ τον Λόγον. «Γνώρισε, ὅπως ο βους, τον κύριόν σου», σου παραγγέλει ο Ἡσαΐας, «και ὅπως ο ὄνος το παχνί του κυρίου του»⁶⁰. Ἀν εἶσαι ἀπὸ τους καθαρούς, οἱ οποίοι σέβονται τον νόμον και ἀσχολοῦνται με το να ἐπαναλαμβάνουν σαν μνημονεύματα τους λόγους του και εἶναι ἐπιδέξιοι εἰς την προσφορὰν θυσίων, ἢ ἀν εἶσαι ἀπὸ ἐκείνους οἱ οποίοι ἦσαν κάποτε ἀκάθαρτοι και δὲν εἶχαν δικαίωμα να φάγουν ἀπὸ τα ἅγια, οὔτε να θυσιάσουν, και ἀνήκαν εἰς την μερίδα των ἐδωλολατρῶν, τρέξε μαζί με τον ἀστέρα και φέρε δῶρα μαζί με τους μάγους, χρυσὸν ὡσάν εἰς βασιλέα, λίβανον ὡσάν εἰς Θεόν και σμύρναν ὡσάν εἰς νεκρόν, ο οποίος ἀπέθανε πρὸς χάριν σου. Δόξασε μαζί με τους ποιμένας, ὕμνησε μαζί με τους αγγέλους, γίνου χορὸς δοξολογίας μαζί με τους ἀρχαγγέλους. Ἀς εἶναι ἡ πανύγυρις κοινὴ διὰ τας ουρανίους και διὰ τας ἐπιγείους δυνάμεις. Διότι πιστεύω ὅτι και ἐκεῖναι ἀγάλλονται και πανηγυρίζουν μαζί μας σήμερα, ἐφόσον εἶναι φίλοι του ἀνθρώπου και του Θεοῦ, ὅπως τας παρουσιάζει ο Δαβὶδ να

ανεβαίνουν μετά το πάθος μαζί με τον Χριστόν, να τον προϋπαντούν και να παρακινή η μία την άλλην να ανοίξουν τας πύλας.⁶¹

Ένα πράγμα να μισήσης από όσα σχετίζονται με την γέννησιν του Χριστού, τον φόνον των νηπίων από τον Ηρώδη· ή, καλύτερα, και αυτήν να την σεβασθής ως θυσίαν συνομήλικον με τον Χριστόν, η οποία προσφέρεται πριν από την θυσίαν του νέου σφαγίου. Αν φεύγη εις την Αίγυπτον, φύγε και συ μαζί του. Είναι καλόν να φεύγης μαζί με τον Χριστόν όταν δώκεται. Αν παραμένη πολύ εις την Αίγυπτον και λατρεύεται σωστά εκεί, κάλεσέ τον από την Αίγυπτον. Πέρασε χωρίς μομφήν από όλας τας ηλικίας και τας δυνάμεις του Χριστού, ως μαθητής του Χριστού. Καθαρίσου, κάμε περιπομήν, αφάίρεσε το κάλυμμα που έχεις από την δημιουργίαν. Ύστερα δίδαξε εις το ιερόν, διώξε απ' εκεί τους εμπορευομένους τον οίκον του Θεού, άφησε να σε λιθοβολήσουν, αν θα πρέπει να το πάθης. Γνωρίζω καλά, ότι θα ξεφύγης ανάμεσα απ' αυτούς οι οποίοι σε λιθοβολούν ωςάν Θεός. Διότι ο Λόγος δεν λιθοβολείται. Αν σε οδηγήσουν εμπρός εις τον Ηρώδη, μην του δώσης απάντησιν εις τα περισσότερα. Θα σεβασθή την σιωπήν σου περισσότερο από όσον θα σεβασθή τους πολλούς λόγους των άλλων. Αν σε μαστιγώσουν, ζήτησε να εκτελέσουν ολόκληρη την ποινήν. Φρόνισε να γευθής χολήν, πίες ξύδι, ζήτησε εμπτυσμούς, δέξου κτυπήματα και ύβρεις, στεφανώσου με τα αγκάθια του δυσκόλου δρόμου του Θεού, ενδύσου το κόκκινο ένδυμα, δέξου το καλάμι, άφησε να σε προσκυνήσουν εκείνοι οι οποίοι ειρωνεύονται την αλήθειαν. Τέλος, σταυρώσου μαζί με τον Χριστόν, νεκρώσου μαζί του, κατέβα πρόθυμα μαζί του εις τον τάφον, δια να αναστηθής και μαζί του, δια να δοξασθής και να βασιλεύσης μαζί του, βλέπων, όσον είναι δυνατόν και όπως ημπορείς να τον ιδής, τον Θεόν ο οποίος προσκυνείται και λατρεύεται ως Τριάς, και ο οποίος ευχόμεθα να φανερωθή καθαρά και εις ημάς τώρα, όσον είναι αυτό δυνατόν δια τους αιχμαλώτους εις την σάρκα, δια της χάριτος του Ιησού Χριστού του Κυρίου ημών, εις τον οποίον ανήκει η δόξα εις τους αιώνας. Αμήν.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ωρισμένοι κώδικες έχουν τον τίτλον «Εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν» ἢ «Εἰς τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ο τίτλος ἀκούγεται σήμερα κάπως παράξενα ἐπειδὴ ἔχει επικρατήσει νὰ λέγεται «Θεοφάνια» ἡ Βάπτισις τοῦ Σωτῆρος, ἐξ αἰτίας τῆς ἐμφανίσεως κατ' αὐτὴν τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἀγίας Τριάδος. Εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁμως ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἡ Γέννησις καὶ ἡ Βάπτισις συνεωρτάζοντο, ὡς γίνεται ἀκόμη καὶ σήμερα εἰς μόνην τὴν Ἀρμενικὴν Ἐκκλησίαν. Πλείονα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου βλέπε εἰς Ὁρησκειτικὴν καὶ Ἠθικὴν Εἰςκυκλοπαιδεΐαν, τόμ. 6, στ. 360-363.
2. Τὸ τμήμα αὐτό τοῦ λόγου ἀπετέλεσε τὴν πηγὴν τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ ποιητοῦ τοῦ κανόνος τῶν Χριστουγέννων, ὁ ὁποῖος καὶ τὸ ἐχρησιμοποίησε κατὰ λέξιν. Ἡ τελευταία δὲ φράσις («ἀσατε τῷ Κυρίῳ πάσα ἡ γῆ») ἀνήκει εἰς τὸν Ψαλμὸν 95, στ. 1.
3. Εἶναι φανερόν ὅτι μετὰ τὰς ἐρωτήσεις αὐτὰς ὁ Θεολόγος ἀναφέρεται ἀντιστοίχως εἰς τὴν θείαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Θεανθρώπου.
4. Μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου, ὅπως καὶ κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ φωτός, τὸ ὁποῖον διέλυσε τὸ σκότος τὸ εὐρισκόμενον «ἐπάνω τῆς ἀβύσσου» (Γέν. 1, 2).
5. Ἐξ. 10, 21.
6. Ἐξ. 13, 21.
7. Πρβλ. Ἠσ. 9, 2.
8. Β'. Κορ. 5, 17.
9. Τὸ «γράμμα» καὶ ἡ «σκιά» ἀναφέρονται εἰς τὸν «Νόμον» τὸν Μωσαϊκόν, ἐνῶ τὸ «πνεῦμα» καὶ ἡ «ἀλήθεια» εἰς τὴν νέαν πραγματικότητα ἡ ὁποία ἐνεφανίσθη εἰς τὸν κόσμον μετὰ τὴν Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος.
10. Ψαλμ. 109, 4. Ὁ Μελχισεδέκ υπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς «τύπους» τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διὰ τὸν Χριστόν. Περὶ τοῦ Χριστοῦ δὲ ὡς ἱερέως «εἰς

τον αιώνα κατά την τάξιν Μελχισεδέκ» ομιλεί εν εκτάσει η «Προς Εβραίους» επιστολή (κεφ. 5, στ.6, και 10, κεφ. 6, στ. 20 και κεφ. 7).

- 11.Ο Χριστός ως Θεός δεν είχε μητέρα διότι εγεννήθη υπό του Πατρός, ενώ ως άνθρωπος δεν είχε πατέρα διότι συνελήφθη και ετέχθη υπό της Παρθένου «άνευ σποράς», ως ψάλλει και ο υμνωδός της Εκκλησίας μας. Ως Θεός ήτο αμήτωρ και ως άνθρωπος απάτωρ.
- 12.Ψαλμ. 46, 1.
- 13.Ο Ησαΐας βλέπει τον Χριστόν να φέρη εις τους ώμους τον σταυρόν, το σύμβολον της δυνάμεως και της νίκης του κατά του Σατανά, πράγμα το οποίον διασαφηνίζει ο Θεολόγος λέγων «τω σταυρώ συνεπαίρεται».
- 14.Ησ. 9, 5.
- 15.Ματθ. 3, 3.
- 16.Εβρ. 13, 8.
- 17.Εξ αιτίας της παρακοής, του λεγομένου «Προπατορικού αμαρτήματος».
- 18.Ρωμ. 5, 20.
- 19.Ο Θεολόγος υπονοεί ενταύθα την «βρώσιν του απηγορευμένου καρπού» η οποία επέφερε την πτώσιν των πρωτοπλάστων και κατέστησεν αναγκαίον («εδικαίωσε») το «παθεῖν τον Χριστόν».
- 20.Ο Γρηγόριος αρχίζει ν' απαριθμῇ τας πράξεις τας οποίας πρέπει ν' αποφύγουν οι πανηγυρίζοντες, δια ν' εορτάσουν, όπως εἶπε πααραπάνω, κατά τρόπον θεϊκόν και υπερκόσμιον. Από την απαρίθμησιν δε αυτήν σχηματίζεται μία από τις όψεις τας οποίας επαρουσίαζαν και τότε αι πανηγύρεις, η κοσμική δηλαδή και αρνητική.
- 21.Πρβλ. Ρωμ. 13, 13.
- 22.Υπό την ονομασίαν «Ἕλληνες» νοοῦνται, ως γνωστόν, οι ειδωλολάτραι, οι μη Χρηστιανοί, οι άλλως και «εθνικοί» η «έθνη» καλούμενοι.
- 23.Τους λόγους τούτους του Θεολόγου αντιγράφει κατά λέξιν ο υμνογράφος των στιχηρῶν των Αίνων της Πεντηκοστής, αποδίδων αυτούς εις το Ἅγιον Πνεῦμα: «Το Πνεῦμα το Ἅγιον ην μεν αεί, και ἔστι και ἔσται...»
- 24.Όταν ο Θεός ενεφανίσθη εις τον Μωϋσῆ επί του όρους Χωρήβ με την μορφήν της καιομένης βάτου και τον ηρώτησεν ο Μωϋσῆς ποῖον εἶναι

- το όνομά του, του απεκρίθη με τους λόγους: «Εγώ ειμι ο ών» (Έξ. 3, 14).
25. Ίσως το χωρίον τούτο του Θεολόγου να απετέλεσε την βάση από την οποίαν ξεκίνησεν ο ομώνυμός του Γρηγόριος Παλαμάς δια να εκθέση συστηματικά την διάκρισιν μεταξύ αοράτου θείας ουσίας (κατ' αυτόν) και ορατών θείων ενεργειών («περί αυτόν»).
26. Το χωρίον αυτό το έχει χρησιμοποιήσει κατά λέξιν ο ιερός Δαμασκηνός εις την Έκθεσιν της ορθοδόξου πίστεως.
27. «Είς τα παρελθόντα» όπως σχολιάζει ένα χειρόγραφον εις το περιθώριον. Το σχόλιον συνάγεται λογικά και από το «τα εξής» (τα μέλλοντα) που ακολουθεί.
28. Ο Θεολόγος εδέχετο το κρατούν τότε γαιοκεντρικόν σύστημα, κατά το οποίον ο ήλιος εκινείτο γύρω από την γην.
29. Το σχέδιον της σωτηρίας του ανθρώπου δια της ενσαρκώσεως του Λόγου. Ο όρος αυτός εχρησιμοποιείτο από τους Πατέρες δια το τμήμα της θεολογίας το αναφερόμενον εις την σωτηρίαν, ενώ «θεολογία» απεκαλείτο η περί Θεού διδασκαλία γενικώτερα.
30. Βλέπε την σχετικήν όρασιν του Ησαΐου (κεφ. 6, στ. 2 ε.) εις την οποίαν περιγράφεται η λατρεία του Θεού υπό των Σεραφείμ με τον ύμνον «άγιος, άγιος, άγιος Κύριος Σαβαώθ».
31. Ο Θεολόγος αναφέρεται κατά πάσαν πιθανότητα εις τον Μέγαν Αθανάσιον, ο οποίος ησχολήθη διεξοδικώτατα και εφιλοσόφησε «κάλλιστά τε και υψηλότατα» τα περί του Θεού εις τα κατά των Αρειανών έργα του.
32. Αγαθότητα και μάλιστα «άκραν» αποκαλεί ο Θεολόγος τον Θεόν κατά την συνήθειαν των Πατέρων να χρησιμοποιούν ως ονόματα του Θεού τας ιδιότητάς του.
33. Προς το κακόν.
34. Εωσφόρος = ο φέρων την αυγήν, δηλαδή το φως. Ο Εωσφόρος ωνομάσθη έτσι ακριβώς εξ αιτίας της λαμπρότητάς του, όπως λέγει και ο Θεολόγος. Μνημονεύεται το πρώτον εις τον Ησαΐαν (14, 12) άλλ'

επεκράτησε να λέγεται Σατανάς από το εβραϊκόν ρήμα «σατάν» («αντιδικώ», «διώκω», ιδίως ως κατήγορος).

35. Ο Γρηγόριος αναφέρεται εις το «και είδεν ο Θεός ότι καλόν» ύστερα από κάθε δημιουργήμα κατά την αφήγησιν της Γενέσεως (κεφ. 1).
36. Η νύσσα ήτο πάσσαλος εις τον ιππόδρομον από τον οποίον ξεκινούσαν ή εις τον οποίον ετερμάτιζαν τα άλογα. Η φράσις αυτή («κέντει τον πώλον περί την νύσσαν») θα ημπορούσε να σκανδαλίση αρκετούς πιστούς εις ένα σημερινόν κήρυγμα, και όμως την εχρησιμοποίησεν ο Θεολόγος. Πόσα θα είχε να κερδίση το κήρυγμα σήμερα αν εστρέφετο προς τους Πατέρας, αντί να αντιγράφη ξένα προς την ορθόδοξον παράδοσιν πρότυπα, όπως πολύ συχνά συμβαίνει. Εικόνες από την καθημερινήν ζωήν και μία λεπτή αίσθησις χιούμορ είναι κάτι το οποίον συναντούμε συχνά εις τους λόγους όχι μόνον του Θεολόγου, αλλά και του Χρυσοστόμου και άλλων Πατέρων.
37. Με τους λόγους αυτούς υπονοεί ο Γρηγόριος την δημιουργίαν («συνδήσαντος») δια της ενώσεως σώματος και ψυχής, τον θάνατον («λύσοντος») και τέλος την κατά την μέλλουσαν κρίσιν επανένωσιν ψυχών και σωμάτων.
38. Προς το αγαθόν. Το «αντίτυπος» δηλώνει αντίθεσιν, ηθελημένην αντίδρασιν.
39. Τον άνθρωπον τον πλασθέντα «κατ' εικόνα και ομοιώσιν» του.
40. Εβρ. 4, 15.
41. Η θεία φύσις «εθέωσε» (έκαμε Θεόν) την ανθρωπίνην, ενώ η ανθρωπίνη «εθεώθη» (έγινε Θεός).
42. Κατά την δημιουργίαν έδωσε το «κατ' εικόνα» ενώ κατά την γέννησιν παίρνει την σάρκα.
43. Ιω. 10, 11.
44. Βλέπε την παραβολήν του απολωλότος προβάτου και της απολεσθείσης δραχμής εις τον Λουκάν 15, 4 – 10.
45. Ωσ. 4, 13.
46. Ο Θεολόγος αναφέρεται ενταύθα εις τον Ιωάννην τον Πρόδρομον και Βαπτιστήν.

47.Ιω. 13, 4.

48.Λουκά 5, 27 ε.

49.Δεύτερον. 22, 4, όπου όμως αναφέρεται ζών «πεπτωκός εν τη οδώ».

Περί προβάτου πεσόντος εις «βόθυνον» αναφέρει ο Κύριος εις την ομιλίαν του περί της αργίας του Σαββάτου κατά την θεραπείαν του εξηραμένην έχοντος την χείρα (Ματθ. 12, 11). Ο Θεολόγος κάνει εδώ συνδυασμόν των δύο χωρίων.

50.«Ευδοκία» είναι η βούλησις, η θέλησις του Θεού δια την σωτηρίαν του ανθρώπου, η οποία επραγματοποιήθη δια της ενανθρωπήσεως του Κυρίου.

51.Ο Θεολόγος εννοεί την διάκρισιν των τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδος και την ένωσιν Θεού και ανθρώπου εν τω προσώπῳ του Λόγου και στρέφεται κατά των αρνουμένων την τριαδικότητα του Θεού και την ένωσιν της θείας και ανθρωπίνης φύσεως.

52.Σε εμποδίζει δηλαδή η ανθρωπίνη φύσις, την οποίαν προσέλαβεν ο Λόγος, δια να τον δεχθής ως Θεόν

53. Ιω. 8, 48: «απεκρίθησαν ούν οι Ιουδαίοι και είπον αυτώ· ου καλώς λέγομεν ημείς ότι Σαμαρείτης εί συ...;».

54.Αναφέρεται προφανώς ο Θεολόγος εις την συνέχειαν του προηγουμένου χωρίου (Ιω. 8, 48): «... και δαιμόνιον έχεις;», την οποίαν δεν ήθελε καν να αναφέρη επειδή την θεωρούσε μεγάλην ασέβειαν.

55.«Προς αυτούς» θα έπρεπε να συμπληρώσωμεν. Ότι δηλαδή ο Κύριος ως «υιός» Πατρός τον οποίον αγνοούσαν ήταν μόνον άνθρωπος όπως και αυτοί. Οι Ιουδαίοι επειδή αγνοούσαν τον Πατέρα, όπως λέγει αμέσως παρακάτω ο Γρηγόριος, και όπως είπε και ο ίδιος ο Κύριος («ούτε εμέ οίδατε ούτε τον πατέρα μου» Ιω. 8, 19), εθεωρούσαν τον Κύριον άνθρωπον όμοιον προς αυτούς.

56.Ματθ. 3, 13.

57.Ματθ. 1, 41.

58.Β' Βασ. 6, 12 ε.

59.Λουκά 2, 1 ε

60. Ησ. 1, 3

61. Ψαλμ. 23, 7 και 9.